

709

פת שגן כתב תשובה

על דבר

נוסח הגט הארמי הנהוג

וקצות ענינים הקרובים אליו

מאתי הצעיר

אהרן בן אאמ"ו הרב רבי דוד יהודה ז"ל (לבית יהודה)

פריעדמאן.

בעזר רב מטיבי, יקר רוח ואיש תבונה, נדיב ושוע,
אלופי ומיודעי מנועד ושמו (בענות רוח) הוא—פלאי.

וויען, בחדש אלול תרמ"ו לפ"ק.

נדפס בדפוס מאריין קנאפֿלמאכער והמנהל א. הארעם, וויען, אָבערעדֿאָנױשטראַססע 63.

KAUFMANN
DÁVID
KÖNYVTÁRA

B. 709.

Exemplar epistolae responsi,
in qua de
conceptione Aramaica libelli repudii,
ut (apud Judaeos) in usu est,
eique propinquis nonnullis rebus agitur

auctore
Aron Friedmann.

Vindobonae 1886.

Typis: M. Knöpfmayer, II., Ob. Donaust. 63.

Adresse des Verfassers: II. Taborstrasse 17, Stiege 5, Thüre 40.

פ ת ש נ נ כ ת ב ת ש ו ב ה

על דבר

נ ו ס ס ה ה ג ש ה א ר מ י ה נ ה ו נ

וקצות ענינים הקרובים אליו

מאתי הצעיר

אהרן בן אאמ"ו הרב רבי דוד יהודה ז"ל (לבית יהודה)

פ ר י ע ד מ א נ ן .

בעזר רב מטיבי, יקר רוח ואיש תבונה, נדיב ושוע,
אלופי ומיודעי מנוער ושמו (בענות רוחו) הוא—פלאי.

וויען, בחדש אלול תרמ"ו לפ"ק.

Rechte vorbehalten.

אלהים יחנך אהובי ש"ב! חותם על לבי, רצתה נפשי כך מבחורֶיך! הנהו איש תם וישר ומלא רוח תורה ויראת ה', אוצר נחמד בתכונת לבבו הרב המופלג, באר מלאה פלג, כבודו מו"ה רבי ישגה בתורה ואושר! מאתי מרחוק לך שלוחה הברכה עד תאות נבעות ארץ אונגארן!

ידידי ש"ב היקר! מכתביך הנחמדים — גם הראשון גם השני גם השלישי — באו אלי במועד, ושמוע שמעתֶיך דופק על פתחי ככל אות נפש על אודת ספיקותיך בענין ספר כריתות הלזה הנחוג, כמעט לשונו וכתביבתו, נקודתו וקריאתו לפני חקי דרכי הלשון ואנכי הייתי עד כה כמחריש ממעמים נאמנים, גלויים ונעלמים — כל אדם יודע כינה לעתים הזה כם והמשכילים יביטו מרחוק, ורק אתה לבדך בתם לכבך לא תדעם, או (אם ברור אמלל) אין הפצך לדעתם, ותבחר לך לשון ערומים לתת באהבתי אליך דופי, ותאשימני, כי נהפכתי לך לאכזר: פעם תתמרמר עלי כקשה יום; ופעם יתהפך קולך לקול נער בוכה, שופך כמבול דמעות, ובכפים פרושות השמימה תישביעני בחיי העולם ובוזרון משפחת אבותינו (יגוהו על משכבותם!) ובוזרת לשונך תפתני ותאלצני להניד לך כאשר עם לבבי . . . ידידי ש"ב! פתיתי הפעם ואַפֶּת להשיבך מלין במרם ידעתי. אם יהיו צרי לנפשך הנכספה ומתאמצת לשמוע ממני דבר סתר כמום וסתום — ואנכי מעודי ועד היום לא נסיתי בכאלה. וגם אמנם מה תשאל נפשך? האם חסרי ספרים אנחנו במשפט הגמ ומעשהו? לו תספרם מחול ימים ירבוק, או (אם באונך נכונה הפצתי לדבר) הנם ככוכבי השמים לרב! הלא אלה לפניך, דרוש מעל הספרים, והיה לקול שאלה אחת אשר תשאלך נפשך, תשובות שבעים ושבע מתהפכות כחומר חותם. וּמְדַעְתִּי כי כבר כבר מצאה ירך (כי זה חלקך בחיים מנעורֶיך; העסק בתלמוד ובנוספות לו יומם ולילה ממש) ולבך גם ראה הרבה מאד משנה וגמרא ומפרשיהן, ויצרי סְמוּך, כך בטוח כי נהירין לך שביליו ותופע לך בכל סדריו — ולא אפונה שהגך בקי בשמות אנשים ונשים ומימות אדם והוה ועד הנה אחת מהנה לא נעדרה לך, ועתה מה לך איפוא כי דלקת אחרי? . . . ואשמע את קולך מדבר: "הנה לדעת דעתך נפשי נכספה!" אהובי ש"ב! שא נא הפעם כי אשיבך בלי עצור: הנה לבך יהנה אימה! . . השמר לך בני, נצור על דל שפתיך, פן יחסך שומע, והאורב (המון רבה ובו משפחות) היושב לך בחדר, יחלם ממך לאמור: "הנה אל המתחדשים והמבקרים מקרוב באו הוא נופל!" . . . ואפס כי לא תהיה תפארתך ליחד אתם בקהלם, הלא אלה החדשים, החושבים לגיד למו גיר בתלמוד ומיום ליום ומחדש לחדש

בכתבי העתים יוצאו לאור השבלים אשר לקמו — מדי כואם כן הנם מראים כי לבם צפון משכל אף להבין משנה אחת לאשורה. (1) ופעם כי ידברו בלשון אישכנז (ואין בידם להכזיב, אשר לא כן בדם) לשונם הברורה העידה בם, כי אף מאמר אחד מהש"ע לא יבינו להעתיק מבלי להחליף הנושא עם הנושא. ואחשוב כי בגוים"ם האלה לא תתחשב. ובין שורותם כגן עדנם לא הפצת לשבת, ועתה מה ימריץ לדעת דעתנו? האם לא ידעת אם לא שמעת בני, כי אלה הדברים השומים לעינינו, דברי ספר הכריתות, כתובים ומסורים הם לנו מדור דור כאלפים שנה ולמעלה ירחיבין כל ישראל ללכת בהם, הואיל שהסכימו עליהם כל ישראל (לשון הרמב"ם בהקדמתו לספרו יד החזקה) ועתה מה לנו עוד לעשות להם? הלא דעתנו לא לעזר ולא להועיל לא לנו ולא להם. וְלֹא יִהְיֶה הַמְבַקֵּר חָכֵם מְחוּכֵם אֲשֶׁר שָׁכַח שֶׁנֶּחֱכַח בְּרוּר, וּמִשְׁפָּטוֹ — לְכָל אֲשֶׁר יִבְטֵא — קוֹלֵעַ אֶל הַשְּׁעָרָה וְלֹא יַחְמִיא, וְעָרְכוּ זָקֵן וְנִשְׂוֹא פָּנִים, תּוֹארוֹ כְּתוֹאֵר פְּנֵי מֶלֶךְ, וּמְרֹאֵהוּ נֹרָא הַדּוֹר בְּלִבּוֹשׁוֹ מְשֻׁלָּן חוֹר וְשַׁעַר רֹאשָׁה כְּעַמֵּר נִקָּא, וּסְפָרִין פְּתִיחוֹ לִיה וְנִגְלוּ לוֹ כָּל תְּעֻלּוֹת חֲכָמָה וְכָל סְתוּם לֹא יַעֲמִמּוּהוּ — הֵן כִּכְל זֹאת אֵין לֹא לְהַשִּׁיב הַגְּבוּל אֲשֶׁר גְּבֻלוֹ רֹאשׁוֹנִים בְּנוֹסַח הַגֵּט, אוֹ לְשֵׁרוּט בְּפָנָיו שְׂרַמַּת מְלֵא רֹחַב צִפּוֹרֵן גִּפְּלֵ מִטּוֹן, וְאֵף כִּי לְגִרּוּעַ אוֹ לְרוֹסִיף אוֹת אַחַת וְלַחֲסִיר קוֹצֵה שֶׁל יוֹד! . . . וְעַתָּה לְמָה זֶה לְהַבֵּל נִיגַע? הָאֵם אַחֲשָׁב מִמֶּךָ, שׁ"ב הַאֲבֹרֵךְ, כִּי קִנְיָת, "בְּהַמְבַקְרִים" וּבְמַתְפַּרְצִים, אֲשֶׁר קָמְטוּ בְּלֵא עַת, אוֹ בְּהִמָּה, אֲשֶׁר הֵם חַיִּים עוֹדְנָה, וְעוֹרֵקֵךְ לֹא יִשְׁכַּחוּ וְאוֹתְךָ לֹא תִנּוּחַ, כִּי רוּחַ מִשְׁמַאֵיל (אֵיין פֶּעֲרָנִינֵעַנְדֵּר גֵּיטִט) עִמְפֶּךָ וּמְרַחֵךְ תְּרִיחַ מִלְחָמָה מְבִלִי חַת — אֵךְ לְמַעַן בְּרֹא חֲדָשָׁה? . . . בְּנִי, אוֹי אֵילָף בְּשִׁפְטֶךָ, כִּי לֹא בְּהַכְרַתְךָ תִּשְׁכַּח הָאֵמֶת לְהַצִּיל חַת הָעַם, כִּי אִם בְּהַמְנַהֵג אֲשֶׁר יִנְהַג הַחֲמֹן וְלִכְלֵב בּוֹ חַיִּי רוּחַ, וְחֻקוֹת הַרְבִּים חִיּוֹת הַיְּהוָה, וּמוֹלֶדֶתְךָ יְלִידֵי שִׁכְלְךָ אֲשֶׁר תּוֹלִיד הֵמָּה כְּעוֹלָלִים עוֹד לֹא רִאוּ אוֹר; וְטוֹב מְנַהֵג חֲשׂוֹךְ חַיִּי מְרַעִיז נִשְׁגָּב הַמֵּת, וְאִם כֵּן אֵיפּוֹא עֲצוֹר בְּרוּחַךְ וְהַקְּגַל לְאֹהֲבֵי (בְּעֵינֵי הַרְת) אֵת אֲשֶׁר אֲהַבּוּ אֲבוֹתֶיךָ (וְכִי טוֹבִים אֲנַחְנוּ מֵהֶם?) וּבְרִבּוֹת הַיָּמִים — לַעַת זָקְנָה וְשִׁבְיָה — יַעֲמֵמוּ לְךָ מַעֲשֵׂיהֶם, כִּי הַרְגִּילוֹת תְּהִי לָנוּ לְאוֹמְנַת הַמַּמְתַּקֵּת רוּשׁ וְתִשִּׁים מֵרֵ לְמַתּוֹק וְחוּשֶׁךְ — לְאוֹר הָאֵיין זֹאת יְדִידִי?

א פִּקְחָ עֵינֶיךָ וְקַח עִמָּךְ מֵהַרְבֵּ הַגְּדוֹל הַרְמַבְּזִים ז'ל בְּאֵמְרוֹ: יִכְבֵּר נְהַגוּ כָּל עַם יִשְׂרָאֵל לְכַתּוּב אֵת הַגֵּט לְשׁוֹן אֲרָמִי כְּנוֹסַח זֶה אַע"פ שְׁמוֹתָ לְכַתְּבוּ בְּכָל לְשׁוֹן (הַלְכוּ גִירוּשֵׁין פִּד ה"א) וְעַתָּה הַתְּאֵמִין, יְדִידִי שׁ"ב, כִּי חֲלַקְתָּ לְשׁוֹן אֲרָמִי לְקַחְתָּ בְּעַפְעַפִּיהּ וּכְשִׁרְוֶנָה וּפְעַתָּה הִשִּׂיאוּ אוֹתוֹ לְתַתָּה עֲלִיזוֹנָה עַל כָּל הַלְשׁוֹנוֹת אֲשֶׁר אֲהַבּ? אִם כֵּן אֵיפּוֹא מְדוּעַ לֹא יִשְׁנִיחַ הַרְמַבְּזִים לְטוֹב בְּכַתְּבוּ אֵת סְפָרוֹ הַיָּד הַחֲזָקָה? מְדוּעַ מֵאִם בְּה וּבְחַר בְּרַעוּתָהּ הַטּוֹבָה מִמֶּנָּה, לְשׁוֹן הַעֲבָרִיָּה, לְשׁוֹן הַמִּשְׁנָה? הֵנָּה לֹא חֲכַשׁ מַחֲשַׁבוֹתָיו בְּמִטּוֹן, אֲבָל גִּלָּה מַעֲמּוֹ בְּאֵמְרוֹ: "אֲבָל אַחֲבַרְהוֹ בְּלְשׁוֹן הַמִּשְׁנָה כְּדִי שִׁיקֵל זֶה לְרוֹב, וְלֹא אַחֲבַרְהוֹ בְּלְשׁוֹן הַתְּלַמּוּד לְפִי שֶׁלֹּא יִבְיָנוּ מֵאֲנָשֵׁי אֲמוֹנְתָנוּ כִּי אִם יַחֲדִידִים." (לְשׁוֹן

הרמב"ם בהקדמתו לספר המצות) ואתה תראה מכ"ז כי אך המנהג הישן ונושן
ויהי לחק בישראל גבר בעיניו על הכרתו ומשפטו המוכים ממנו.
וכי תאמר בלכבך לא מאהבת המנהג ומדבקו בו עשה הרמב"ם הדבר הזה
כ"א מצדקת ויושר לשון נוסח הגט הנהוג, ועל כן בחר בו לסגולתו. אין זאת,
ידידי!

(ב) נביטה נא הפעם אל איכות לשון נוסח הגט, נחקרה לכא ער תכונתו,
הנה קל מהרה נודע איך נופל הוא בערכו מערך לשון ארמי הנמצאה אתנו עד
היום בספרי הקדש, דניאל עזרא ונחמיה, ועד ערך לשון התרגומים אונקלוס על
התורה ויונתן על נביאים לא בא, אבל לשון נוסח הגט ירדה במעלות עשר
אחורנית בכללותיה ופרטיה, ברקדוקיה ונקודותיה עד לשון התרגומים המאוחרים,
וכל בְּנֵי נֹסַח הגט יענה בו כי חלו בו ידיים—ידי רבים ממיסדיו ורוח אומן אחד
לא נוססה בו, ועל כן משפטיו (זאמצע) כל ידועים, איש אל רעהו לא יתאימו,
ואמרותיו לא משולבות אשה אל אחותה בקרסי מלת המעם והקישור; וכל
המאמר (פעריואדע) חוגג ונוע וילאה הקורא למצא נושא משך הענין מראש
ועד סוף עד תמו.

ועדות נאמנה על משפטנו זה שאלת המשנה (גישן פ"ה ע"א): „גופו של גט
[מה הוא]? הרי את מותרת לכל אדם, רבי יהודה אומר: „ודן דיהוי ליכי מנאי
ספר תרוכין ואגרת שבוקין וגט פטורין למהך להתנסבא לכל גבר דתצביין“.
והנה עיניך רואות ומבינתך תבין כי מתוך נוסח הגט עצמו אין לבוא עד תכונתו
להבחין בודאי, איזה מכל משפטיו משפט הראשי (הויפטזאמץ), אשר עליו
הסעיפים (געבענזאמצע) מקדם-ומאחור (פֶּאָרדער- אונד נאכזאמץ) כעל גל
יסובכו והיו לענפיו, עד שקמה בשאלה: גופו של גט מה הוא? ומתשובת תנא
קמא נדע שלדעתו משפט הראשי: „הרי את מותרת לכל אדם“, וכל נוסח הגט
עד הנה: „אנא . . . צבית ברעות נפשי וכו' וכו'“ הם המה משפטי הסבה
(פֶּאָרדערזאמצע). אבל לדעת רבי יהודה משפט הראשי: „ודן דיהוי ליכי מנאי
וכו'“ אכן המשפט „הרי את מותרת לכל אדם“ נשאר מקושר אל המשפטים
שלפניו והוא בעיניו כמודו כמודו אך משפט הסבה . . . זה אומר כה, וזה אומר
כה; אולם מתוך הנוסח עצמו גם לשניהם אין הכרע.

(ג) ולא אחריש בדיו בענין המלות הנכפלות בנוסח הגט, אשר חין ערכם
לא יאמר אליהם שבאו אך לתפארת מליצת הלשון ליפותו, כי לא מעלים
(שמיניערנד) הענין ולא מורידים (פֶּאָללענד) אותו, לא מחזקים ולא מרפים, אבל
גראים כנכפלים מבלי חפץ בהם לדרכי הלשון (פלעאָנאסמען):

„ספר תרוכין
אגרת שבוקין
גט פטורין“

ועל השנתום אין הלשון מכרחת, ונרמו כאומר: „אחד, אחד; מודים, מודים“
שתי פעמים (מייטאלאגיע) ונסע כל יתר מהם; כי:

„ויגרש את האדם, ת"א :	ותריך ית אדם, (בראשית נ' כ"ד).
„אלמנה וגרושה ת"א :	ארמלא ומתרכא (ויקרא כ"א, י"ד).
” ” ת"י :	ומשבקא (שם שם) (בערוך 2)
„ושלחה מביתו, ת"א :	ויפטרינה מביתה (דברים כ"ד, א').
„ישלח איש אשתו, ת"א :	יפטר גבר ית אתתיה (ירמיה ג', א').
„ספר פְּרִי־תָת, ת"א :	גט פטורין (דברים כ"ד, א').
” ” ת"י :	ספר תירוכין (שם שם)
„ספר פְּרִי־תָת אמכם ת"י :	אגרת פטורין (ישעיה נ', א').

והנך רואה, ידידי ש"ב, כי הדלתות הכפולות האלה, אשר תראינה כדבר שפתיים — לא יסלסלו ולא ירוממו קרן מחבריהם אבל כמעט הקפו לב מבקריהם אחורנית לאמר: אין זאת כי אם מחסרון ידיעת הלשון, שכבר היתה דלה ונעה, והיה ספק בידי מיסדי הנוסח אי-זה מהמלין יִכְשֶׁר, ולכן לא הניחו ידם אף מאחד מהמלין אשר הוראתם „לשון גירושין“ (ומזוֹדוֹת הנוסח עמדו להם אשר לא נמצאו עוד רבכה!) וקבעום בנוסח הגט „כי שמא אחד מהם מובהק!“ ואלהי הרוחות לכל בשר כוחן לשון ולב ידע את אשר לו — ויבחר, הטוב טוב מחבר נוסח הגט מבלק בן צפור מלך למואב בעת ההיא באמרו: „לכה ארה לי יעקב, ולכה זועמה ישראל!“ בשני שמות אמר לקללם שמא אחד מהם מובהק“ (רש"י במדבר כ"ג, ד'). ותרגום זועמה ישראל, ותריך לי ישראל.

ד) ואולם אתה דע לך, ידידי ש"ב, כי לא מדאגה מדבר יראת שמים נקבצו כל לשונות גירושין בנוסח הגט, ואף לא בשנאתם אשה סוררת העוזבת אלוף נעוריה הכבירו מלין בסאסאה בשלֶחָה בלא דעת ותבונה — אבל מסכות חשבונות רבים, אשר בקשו האנשים ההמה אחרי ימים ושנים להִפְרֵךְ מעשה הגט, את אשר כבר עשוהו, אך למען קלקל בחצים ראש האשה העוזבה, אשר שנאו וגרשו, להתעולל עליה עלילות בזון לב, ולהדריכה ממנוחה כל ימיה, להשחית את נחלתה בלא משפט ולבלע גורל העניָה בלא צדק; פעם אך משנאה ואיבה, ואף פעמים רבות בעון בצעם.

כי אלה ספרי גיטין — אשר כעת אתנו היום ומאז כמה מאות בשנים כספרי קדש יִקְשְׁבוּ ונשמרים ונעשים על ידי הרבנים — נמסרו מאז ומקדם בארצות המזרח ביד כל איש ואיש וכשאר שמרי הדיוטות נחשבו גם הם, והסופרים משלו כם כרצונם וכרצון איש ואיש הָזְלִים זהב מכים. — וכאשר עינינו רואות מעשים בכל יום גם כדורנו: מה רבו כמו רבו דברי ריבות בין בעלי דברים, כי יהיה להם דבר הנוגע בכספם ורכושם! ככה בשמרי קנין וממכר החמה, אשר לא נכתבו מסופר-עתי ובקי בטיב לשון השמרות ואינם מתוקנים דים, ויבא בעל הדין ויחתור בכל עוז לשום לֶאֱל מלתו, ויש אשר יכונן ידו להשחית מאמרי השמר בעקבה בעת כתיבתו וישחיתנו עם ארבות ידיו במלין נשמעים לפנים שבעים ושבעה — כן היה גם גורל מעשה הגט וכתבתו: כפיו ובשפתיו אמר הכעל: הן גרש אנרשך! וכתב סופר, והעד עדים; ולתקופות הימים אחרי אשר הלכה

והיתה לאיש אחר — קם הבעל וענה בו כחשו לאמר: לא חפצתי לגרשה ואך לבעבור הרעימה עשיתי זאת; והאשה צעקת חמס! ואין לה מושיע.

והמתבונן היטב בהמשניות בכל סדר נשים, בכל התקנות, הסינים והמשמרות אשר תְּכַלְכְּלָהּ, בנקל יִדְרַע לוֹ מחשבת אנשי דורם ותחבולתם בקלקול האשה — אם על בניה, ובגלל הדבר הזה תבא בנוסח הגט המתוקן כפילת דברים „כדי שלא יהיה לבעל פתחון פה לערער“ כי חוכו כולל כל לשון גירושין אשר החזיקו בה העם אז לקרא לספר הכריתות, ומדבר הנוסח כלשון איש ואיש בזמנם: „באופן שבאותו הלשון אין כל ספק אלא משמע שגירש פלוני את אשתו.“ (לשון הרמב"ם הלכות גירושין פ"ה ה"ט.)

ה) ולא אוכל לעזבוה עוד עד אשר אם דברתי גם על אודת פרטי הנוסח מפאת כתיבתו פעם כמלא ופעם בחסר, ואופן קריאתו הראוי לו, ולהראותך, כי כאשר הראינו עד הנה: כי כִּפְל מלותיו בא לְהַצִּיב הדרבן נגד הבעל המערער והדלתות כמסמרים נטועים לְסַפֵּל עצת מתקוממיו — ככה גם האותיות בכל מלה ומלה תבאנה אך לְיִשֵּׁר קריאתו, ולהסיר משם כל נְקוּד אשר יִשְׁנֶה טעמו ועָנְנו לרצון תחבולות הבעל.

ואעידה לי עדים נאמנים לדברינו אלה את דברי אביו (גישו פ"ה ע"ב): „ראי מאן דכתב גיטא לא לכתב: „ודין“ דמשמע ודין, אלא ודין; לא לכתב איגרת (כיו"ד) דמשמע איגרא; לא לכתב לימהך (כיו"ד) דמשמע לי מהך וכו' וכו' דתהויין דתצביין תלתא תלתא יודין דמשמע תהויין תצביין.“

ולחורת בשתי אלה המלות — אשר ברבות האותיות השוות יחד ורוח לא יבא ביניהן, כמעט נדמו כחידות מימי קדם וכפתוחי-חרטום (היעראנגליפען) אשר על מגדלי מצרים הכנויים לתלפיות — כשרון הקריאה וחפץ בכל אות ואות בעבודה: הנני נדרש להעריך לענין מקצת מדרכי לשון ארמי; ואני הושב להפיק רצונך בזה, כי יהיה לך לתועלת מעט לא לבד בקריאת נוסח-הגט ובהבנת כתיבתו, כי אם גם ויותר מזה עוד בהבנת התרגומין אשר בידנו — במשפטים וסדרם.

הנה מודעת זאת, כי משפט לשון ארמי שלא להבדיל בין תמונת בנין כל פעל אשר אות השלישי שלהם „ה“ לבין אשר אות השלישי שלהם „א“, אך לא לבד שגורת נחי לה" ונחי לא" לבנין אחר תִּקְשְׁבֶנָה, עוד גם תחלפנה אות השלישי שלהן אשה באחותה ותבא במקום אות ה"א אלף או תמורת האלף אות ה"א, כי משרש היה יצא שרש הוה (דמינו בעברי: הוה גביר לאחך (בראשית כ"ו כט), תחת הוה; ובהיפוך: את הוה לאלפי רכבה (בראשית כ"ד ט), הוה סתר למו (ישעיה מ"ד ד), הנה יד ה' הוה (מלא) במקנך (שמות ט' ג), תחת הוה, כמו: כי מה הוה לאדם (קהלת ב' כב), ואתה הוה להם למלך (נחמיה ו' ו) — ומן הוא והלאה יאמר הארמי בלי מחיש פעם הוה, ופעם הוה, ושניהם יבואו במקרא אחד: „די הוה צבא הוה קטל ודי הוה צבא הוה מחא ודי הוה צבא הוה מרים ודי הוה צבא הוה משפיל“ (דניאל ה' יט), וכן שרש חזקה שוה לשרש חזא: דניאל חלם הוה (דניאל ו' א), ודי הוה מלכא (שם ד' ב), וככה שרש

צבא (וואללען) לשרש צבה: ולמן די יצבא יתננה (שם ד, יד) ובתרגום די צבא (איוב ל"ט ט), ולכן לעומת אשר ידענו בשפת העבריה כי שני השרשים האלה, האף שלפעמים מעטות תנוה כהם אל"ף תחת ה"א — לדמיון: כי לשלג יאמר ה"א ארץ (שם ל"ז ו), אבל לא כאשר יחנו כן יניעו: כי לפעמים מצאנו שאות השלישי של השרש תשתנה והיתה ליו"ד נעה, כמו: כנחלים נמיו (במדבר כ"ד ו), אם תבצעוין בעיו (ישעיה כא יג), "ולא נחסרה פה ה"א לה"פ כמשפט נל"ה כי באה היו"ד תחתיה" (רד"ק), וכן שבו אָתיו (שם) מגזרת ואתה מרכבות קדש (דברים ל"ג ב) [ובדרך זו ויתא ראשי עם (שם)]. לא כן בשרשים אשר אות השלישי שלהם אל"ף, אות האל"ף לעולם לא תשתנה ליו"ד, אבל נראה ונעה, כמו: אומר לצפון תני ולתימן אל תכלאי (ישעיה מ"ג ו) פלאו שמים ממל (חגי א, י) מגזרת ויפלא הגשם (בראשית ה, ב), — אמנם לא כן הוא בשפת ארמית, כי האף שבתרגום וירא ה' כי טוב (שם א' יח) מתרגם: וחזא ה' ארי טב, כאלו הוא מנלא, בכל זאת תתהפך לו אות האל"ף ליו"ד נראה ונעה בתרגום וראיתן על האבנים (שמות א, טז) ותתקוין על מתברא. ולא תחסר ה"א לה"פ כמשפט נל"ה, ולא תראה ותנעה כמשפט נל"א, כי אם באה היו"ד תחתיה נעה, וכן בשרש "הוא" יאמר: כד תתקוין מולדן ית יהודיתא (שם), וכן בנוף נסתר: לטוב בעיניהן תחינה לנשים (במדבר ל"ג י) ת"א: לדתקין בעיניהן יהוין לנשין.

¶ ואולם בתרגומים המאוחרים אשר היו כתובים מראש ומתחילה בלי נקודות (כמו שאנחנו כותבים עד היום כל ספר) הרגילו לכתוב שתי יודין להורות עליה שהיא נראה ונעה (קאנזאנאנט) שלא נטעה לקרותה נחה ונאלמה תמורת הנקודה (וואקאל), ולכן כתבו תחת יהוין: בכל עידן יהוין פסותיך חוין (כצל ולא כמותך כבדפוס) (קהלת ט' ח), תרגום: "בכל עת יהיו כגדיך לבנים" — למען לא תקרא יהוין, ורק יהוין, וכן כתבו לרוב שתי ואוין במקום שבאה נראה: לאתוּפְּחָא עם מתיא (קהלת ט' א) מגזרת ועם ישראל יתוּפְּחָא (מייכה ו, ב), ומטעם זה כשכותב ת"א: לעלוּתְּכוֹן (במדבר כ"ט לט) בת"י לעלוותכון בשתי ווין להורות שהיא נראה ונעה, וכהנה הרבה מאד, א.

¶ ובזמנים המאוחרים עוד כאשר כתבו המשנה והחסירו הנקודות (אשר לפי ההשערה קמו מתחילה) נוסדו הסופרים יחד לכתוב כל המלות מלא; ותחת נקודת חיר"ק כתבו יו"ד נחה (אף במקום שהיא חיר"ק קמן) למען תקל להקורא ב; ותחת קב"ץ כתבו וו"ו אף שהיא ת"ק.

ועוד יותר נשמרו בדרך כתיבתם זו במקום שתכא מלה אחת להוראת

א) ראה בספר מחברת הערוך לרבי שלמה פרחון ערך חיי שכתב: "חיים כולכם היום משפטו חייים וכיו וכן נפש חיה משפטו חיייוך" והנך רואה שכפלות היודין באו להורות שהם נעים (קאנזאנאנטען) לפי שכתב בלי ניקוד.

ב) (תוספות זבחים י' ובכמה מקומות וראה ע"מ ערך "אם" וספר המספחת ס"ו קעט: והפך רכיע ותשכח ליה עיקר" והאמת שאין יו"ד בסלת עקר שהוא שם במשקל ככר כהדגושי' וכיו רק הרגילה כותבי ספרים תלמודיים להורות על ניקוד החיר"ק.)

שונות זו מזו. ולכן מצאנו גם במשניות הישנות: „ספק משקין ליטמא מטא, ולטמא טהור“ (טהרות פ"ד מ"ז) מלא יו"ד, אף שהוא מגזרת לא יטמא בעל בעמיו (ויקרא כ"א ב). מלת יטמא מבנין אתפעל ודגשות המיית להתכלע התי"ו (ראב"ע) וראוי להכתב: לטמא ולטמא אבל בעבור שנעדרה הנקודה, העמידו במקומה יו"ד נחה ונאלמה שלא כדרכה, ואך להורות כשרון הקריאה. וככה: „כלי מתכות מיטמאין ומיטהרין שבורין“ (כלים פ"ד מ"ז) מגזרת והעמיד הכהן הקמטהר את האיש המטטהר (ויקרא יד יא).

ובמשנה ע"א (פ"ב מ"ה): אמר ר"ע ישמעאל אחי היאך אתה קורא: „כי טובים דודיך, או כי טובים דודיך?“ ומפרש בתוספות יום טוב: „דודיך לשון נקבה“ ר"ל דודיך, וכתבו יו"ד השניה תחת נקודת החיריק ויו"ד הראשונה היא סימן הרבים מגזרת נרוה דודים (ראב"ע) — ולא כתבו עוד יו"ד שלישית להורות זנע כי אין למעות — ודמינו הרכה מאד במשנה ודלתות התלמודים, והקורא בעין משגחת יצאנו ומשכיל על דבר יודע מעתה מדוע כתבו כל שם המקרה אשר ברו מלבם, תמיד מלא יו"ד, כמו: פיבוד אב ואם (פאה פ"א מ"א) — ודמינו אין מספר — למען ירוץ הקורא בו ולא יתקל.

ה) וְהַמְשִׁים בחקות הכתיבה האלה נשוכה נא אל נוסח הגמט אשר נתיסר בלי נקודות, וכל הפעם וישעם בתלמוד אך לישר קריאתו ולהסיר מתוכו כל מוקש שפתים, אשר על ידו יפג טעמו, וענינו באזני השומעים יהי להפך. ולכן מאשר בלשון הדיוט היו אומרים לנוכח נקבה יחידה: תְּהַרְוִין — תְּצַבִּין (כיו"ד נעה תחת הה"א, באו מתחילה שתי יודין „ת הו"יין — ת צ ב"יין“ להורות שאות היוד היא נאה ונראה (קאנזאנאנט). ולא נחה ונאלמה (ת ה"יין — ת צ ב"יין) תחת חיריק (וואקאל), ולהורת עוד שלא יסכן בס הקורא ויקרא תְּהַרְוִין — תְּצַבִּין, כמדבר לשתי נשים נוכחות, צוה אביי לכתוב תלתא בלתיא יודיך, השלישית להורת נקודת החיריק, ועל פיה יקרא הקורא, דְּתַהַרְוִין — דְּתַצְבִּין מדבר לנוכח נקבה יחידה, אל אשתו הנצבת לקראתו.

ואם תתכונן בה בינה, ידידי ש"ב, תבין על פי דברינו אלה דברי הרין על הלכות (שם) שכתב: „דתהויין — דתצביין תלתא תלתא יודיך, דאם לא כתבן אלא בשני יודיך שמא יקרא הקורא תהויין תצביין כלומר שהוא מד בר עם שתי נשים נמצא שאינו מגרש לזו אלא לשתיים אחרות.“

ז) ומדי חזקי פירושי דברי אביי כמסמרים ממפרשי התלמוד הרין והרמב"ם (הלכות גירושין פ"ד הלכה י"ג) כל זה איננו שווה לי ולא יצלה בלשון ראש המפרשים רש"י ז"ל (גטין פ"ה ע"ב): „די תהויין רשאה (ראוי?) לשדי ביה תלתא יודין רצופין דמקרי די תהויין, דאי לא שדיא ביה אלא תרין יודין מתקרי די דהויין נשיין דעלמא“. ומי כהחכם יודע פשר דבריו אלה? כי איך תסבנה מלות „דתהויין — דתצביין“ להיות גופות נסתרות נקבות רבות, נשין דעלמא? הלא מודעת זאת כי משפט דרכי לשון ארמי כדרך אחותה העבריה, כי אות התי"ו לפני השורש תשמש לעולם כזמן עתיד, גם בשפת

הארמית. ואך בזאת תִּפְרְדָּנָה: כי כלשון עברי תשמש אות תי"ו לפני השרש בין לנוכח גופים זכרים רבים כמו: "תְּדוּר" ובין לנוכח נקבות רבות כמו "תְּדוּיָנָה" אבל לעומת שבעברי תאמר בנקבות רבות נסתרות כמו כן תְּדוּיָנָה. יאמר הארמי "וְיִתְקַפֵּן שבע גשין בגברא חד" (ישעיה ד', א.) (ולא ותתקפן) "וְיִפְיֵן עשד גשין לחמכון בתנורא חד וְיִתְיַבֵּן לחמכון במתקלא" (ויקרא כ"ו, ב); "שש ערי מקלט תְּדוּיָנָה לכם, ת"א: שית קרוי שיזכותא יְהוּיֵן לכוּן (במדבר ל"ד, יג) (ומלת המספר "שית" תורה שהשם "קרוי" נקבה היא — כי בזכר יבא שְׂתָא); לזכר בעיניהם תְּדוּיָנָה לנשים, ת"א: "לדתקין בעיניהון יְהוּיֵן (3) לנשין" (במדבר ל"ו, ו). ומן הוא והלאה אתה תראה, ירדי ש"ב, כי לא יתכנו דברי רש"י ז"ל שימעה השומע במלת תְּדוּיָנָה להבין גופות נסתרות נקבות רבות דעלמא. ויש לשער כי מעות הסופר נפל כלשונו ואולי ראוי להיות: דאז לא שדיא ביה אלא תרין יודין מתקרי די תְּדוּיָנָה כלומר גשין דעלמא. וזה הוא כלשון הר"ן ממש — אבל אודה כי אין דבר ברור.

(9) ואת אשר חזיתי אספרה כי בתרגומים המאוחרים — אשר זמן הולדס בספק מאד — תקנו באיזה מקומות אות הו"ד לתי"ו, וברוב המקומות שהבאתי העמידו כרצונם בת"י אות התי"ו בנקבות רבות נסתרות לפני השרש. וכל איש פקח יראה ויבין כי אין זה כי אם תיקון הסופרים בהשתדלם ליפות לשון הארמי בדרכי וחקות העבריה.

ועדוּתִי זו תלמדם, כי בת"י על התורה, אשר בו לכד ימצא תיקון סופרים הזה, העתיק שתי פעמים (מן ת"א): "על נחלת המטה אשר תְּדוּיָנָה להם" (במדבר ל"ג, א); "על אחסנת שבטיא דיהוויין להון" ממש כתרנומו של אונקלוס "דְּיְהוּיֵן" ולא שנהו כי אם בנקידתו, אשר בלי ספק עוד מאוחר ממנו, ובשנתו את תמונתו בהמקומות הרם, אשר תבא המלה בלי מלת המעם די (-אשר) ידענו, כי אך מבטן הסופרים יצאו השגים ומידם היתה התמורה להשוותה ללשון העבריה, אף כי איננה שְׁנָה לה, כאשר הראינו.

יא) וגם הלם ראיתי — אחרי ראי ואחרי כתבי הדברים האלה — לר' אפרים ישראל בליחער שערוהה שכתב (מרפא לשון ארמי סימן ק"ט הערה ז') ה"ל: "ואם גם משמע מדברי הרמב"ם (ה' גירושין פ"ד ה"ג) שאינו (11) צריך להיות רק יו"ד אחת באמרו: ולא יכתב ותצביין בשני יודין שמא יקרא הקורא תְּדוּיָנָה ותצביין כלומר שהוא מדבר עם שתי נשים, ולא אמר (?) שצריכין להיות שלשה יודין עכ"ל. והנה אין לדעת מה היה לו? הלא פְּרָשׁ ברמב"ם שם: "כשיכתוב הגמ' כלשון הזה ובנוסח זה" וכו'. ובנוסח הגמ' של הרמב"ם כתובה מלת "די תְּדוּיָנָה-די תצבייין" בתלחא תלחא יודין רצופין, ועל מה היה לו לכפל הדבר עוד? וְהָעֵד יגיד עליו רעו שכתב הרמב"ם (שם): "ולא יכתב ודין ביו"ד, שמא יקרא הקורא ודין כלומר משפט" וכו'. וגם במאמר הזה לא כפל הרמב"ם לשונו לכתוב עוד: "אלא יכתוב ודין" רק סמך על נוסח הגמ' אשר עליו תמוך מלתו.

יב) ויותר מזה עוד שִׁרְךָ החכם בליחער דרכי משפטו — כאשר אהב לאמר:

„אולם מדברי הגמרא עצמה נראה (?) שצריכין להיות שלשה יודין בכל אחת משתי תיבות הללו — ויש לי דברים בענין הזה אך שאי אפשר לאומרים ממעם שלא להוציא לעז על גיטין הראשונים“ עכ”ל, והגך רואה, ידידי ש”ב, כי בחר לו ר’ אפרים ישראל לשון ערומים לדבר בחידת כפת סוד (אשר כנודע אין ברכה בו), ואני הולך רכיל אנלה סודו — ואחזיק בו ולא יעמוד! — אשר רָקַם בתחתיות שפתיו „שלשה יודין בכל אחת משתי תיבות“, ונגלה עון אפרים אשר חשב כי כִּנְגַת הגמרא שתִּקְבַּחנה בשתי תיבות הללו בכל אחת שלש יודין „דיתיהוין—דיתיצבין“ ולא שתהיינה שלש רצופין, ולא חשב נכונה לפי חקי דרכי לשון ארמי וסגנון הכתיבה, כי אין נמצא בכל התרגומין והמשנה והתלמוד שהיו כותבין יוד נחה ונאלמה במקום נקודת סג”ל: ואם כן מה יענה במלת דִּיתְהוּיִן, שלא תִּתְכַּן להניח בה תלתא יודין, שמשפטה לבא או במקום חיריק או במקום צר? וככה במלת דתצבין, אשר משפטה נקודתה: „דְתִצְבִּין“ ואם כן לא תוכל להניח בה תלתא.

יג) ואולם לא על ברכי ר’ אפרים נולדו היודין האלמים האלה; ומי אביהם? ר”י בעל התוספות הר”ז והג”ז מלב רבי יוסף טוב-עלם: „דיתיהוין — דיתיצבין כל אחד בחמשה יודין, תלתא יודין ביחד בסוף התיבה ואחר הדל”ת ואחר התי”ו, כי ודיתיהוין הוא [מורכב] משתי תיבות, ודי במקום אשר, אבל דיתבא על נהר פלוני הכל תיבה אחת כלומר היושבת ואין לכתוב די יתבא, אשר יושבת.“ (לשון התוספות בגיטין פ”ה ע”ב וברא”ש סוף גיטין — ומלא מעיות הסופרים —).

ואני אומר אם קבלה. נקבל! ואם לדין, הגה לולי את פני הזקנים והספונים האלה אני נושא כי עתה באהבת האמת משפטי חרצתי, כי אין לדברים האלה יסוד ושרש בדרכי הלשון, ולא חלק ונחלה בדקדוק לשון ארמי, כי מלת „די“ בארמי זה פתרונה כמו „אשר“ בעברי, ובהתקשר אל השם או אל הפעל יאמר תחת „עד אשר קמתי“: עד שקמתי דבורה (שופטים ה, ז), וככה משפטה מלת די בארמי, ות”י (שם): „עד דְאִשְׁתַּלְחִית אַנָּא דבורה“.

ואך בזאת דרך אחרת למלת די, בין כשתבא לבדה ובין כשתבא מחברה, שהיא תחת ה”א הידיע: „מי הָאִמֵר שאול ימלך עלינו“ ת”י: „מא דין די מְבַסֵר למימר לא כשר לממלך עלנא“ (שמואל א, י”א יב), ולכן תרגום היושבת: די יתבא; והוא הדין בהתקשר.

„כל הנפש הַבְּאָה ליעקב מצרימה, ששים ושש“ ת”א: „כל נפשאת דְעֵלָה ליעקב, שתין ושש“. „כל הנפש לבית יעקב הַבְּאָה מצרימה שבעים“ ת”א: „כל נפשאת דְעֵלָה למצרים שבעין“. (בראשית מ”ג כ”ב)

ופי רש”י שמלת באה הראשונה היא לשון הַחֵן לפיכך מעמו למטה, והה”א היא ה”א הידיע ומלת הבאה השניה היא לשון עבר, והה”א היא במקום אשר (רעלאַמִּים - פּראָנאַמען) וכן כתב הרד”ק: „הַשְּׂמָה מעמקי ים דרך לעבור גאולים (ישעיה נ”א, י) מלת השמה מלעיל, כי היא פעל עבר, והיא במקום אשר שמה, וכן הבאה מצרימה שבעים, אשר באה כי לא תבא ה”א הידיע על העוברים.“ —

והרגיל בלשונת עם ועם ומתבונן בהגיון-הלשון (שפראַכ-לאַנג) יבין כי גם בדתקשר
 אות ה"א עם בינוני הפעל במושגה היא במקום אשר (רעלאַטיף), כי כן יאמר:
 „האמורי, אֲשֶׁר יוֹשֵׁב בחשבון, — מלך הבשן, אֲשֶׁר יוֹשֵׁב בעשתרת” (דברים א, ד),
 ובמקום אחר: „האמרי, דִּישֵׁב בחצצן תמר”. (בראשית י"ד, ז). — ואם בין תבין
 את אשר לפניך, אז תבין, ידידי ש"ב, קל מהרה, מדוע בארמי דל"ת הראשונה
 נקודתה ש"א והשניה פת"ח? יען הראשונה באה לפני נקודה ולכן משפטה בש"א,
 אבל כשתבא לפני אות שוא"ת לא תתכנה לבא שתים נעות זו אחר זו, אז
 תתהפך הראשונה לתנועה — כמו בעברי ונקראת תנועה קלה — ולכן במלת
 „תצבין” כשתבא לפני דל"ת השמוש משפטה להנקד בש"א „דְתִצְבִּין” ולכן
 אין בה מקום לחמשה יוד"ן נחין ונאלמין, אשר לא תכאנה כ"א להורת מקום
 נקודת החיר"ק או הצירי; וכן מלת „תהוין” לפי משפט הלשון ראויה להנקד
 תְהוֹיִן, ובדל"ת לפני: „דְתִהוֹיִן” או לפי התרגומים „דְתִהוֹיִן” ואין מקום
 לחמש יוד"ן נאלמין, כאשר אמרנו, והעד כי משפט נקודת דל"ת השמוש בש"א
 במקומות אין מספר בתרגומים ומהם: ואתר דְאָתָן ענא (רעלאַטיף) (בראשית ל, י"ח)
 „שְׂאֲנִיחֵנוּ לאדם שיהיה אחרי” (קהלת ב', יח) התרגום: „דְאִשְׁבְּקִיָה לרחבעם
 ברי” (קאָנינגטאָן-קיוואַלע).

יך) ומשפט שתי המלות, אשר הצבתי לבדנה, לפי דרכי לשון ארמי לא
 אוכל לפרש, כי מלבד שאין נגלה הטעם, מדוע עזב ת"א בהן את דרכי להעתיק
 פעל „בוא” עם פעל „אתא” — ורחל באה עם הצאן ת"א אתה וכן למעלה שם.
 ורחל בתו באה, אתיא, כמו שהעיר רש"י שם (בראשית כט, ה"ט) וככה ברוב מקומות —
 ופה העתיק פעל „בוא” עם פעל „עלא”, וכן עשה בואלה שמות בני ישראל
 הבאים מצרימה, ת"א דעלו א) — ? יותר מזה עוד נפלאו בתמונתך, כי לפי דרכי
 לשון ארמי, הראשונה משפטה עֲלָן, כמו „נשים בָּאוֹת מאירות אותה” ת"י:
 נְשִׂיאַ עֲלָן לבית דחלתהון (ישעיה כ"ו, יא), או עֲלָן כמו אֶתְיָן, והשניה משפטה
 עֲלָאָה, או עֲלָאָן. אהובי ש"ב! כאשר תרתי בלבי לתקן קריאת מלות האלה
 ונמיתי ידי אל החומשין הנדפסים לבור גירסה הנכונה — פתאם רפתה ידי, בראותי
 כי לפי רוב החומשין כן רבו הגרסאות והאחת קלקלה פנים מחברתה — כולן
 מלאו סגים וגם אחת מהנה אין לקרבה; זה יכתוב עֲלָא — עלה, וזה יכתוב עֲלָאָ —
 עלו — וככה להג הרבה אין קץ! ולכן חרצתי משפטי בלי מחיש —: כי שתי
 מלות האלה במקום הזה לא ת"א ילדם אם מפאת הוראתם מצדן האחת, אם
 מערך תמונתן מצדן השנית — והן מעשה ידי הסופרים אשר לא ידעו בין ימינם
 לישמאלם כמשפטי לשון ארמי!

ואך עוד זאת אודיע כי גם בעיני הרא"ש עֲפֵלָו „חמשה יוד"ן”, מחשבת
 רבי יוסף טוב עלם, ולא ישרה נפישו בהן בכתבו „שאף הכותב „דְתִהוֹיִן” תיבה
 אחת אינו מועה, שהדל"ת במקום ש"ן, שתהא רשאי לנשא” (הרא"ש סוף גיטין).

(א) ועוררני כי אולי ת"א שמר להעתיק בפעל „עלא” במקום שבא „בוא” בהוראת כנסם.

וכבר מלתי אמורה כי הכללים האלה לא יעמודו ולא נוסדו על פי דקדק הלשון, כי בין בהוראת מלת הקישור (קאָניונקטיוו) בין בהוראת מלת הגוף (רעלאטיוו) ובין בהוראת ה"א הידיע הרל"ת מנוקדה בשו"א, לולא שתבוא לפני שו"א כמו: „וכתר ד'ימות כהנא רבא“ (במדבר ל"ה, כח) והו"ד אחרי הרל"ת היא אות השמוש לפני השרש בעתיד, ונשארת בלי נקודת שו"א; „אם לא אושיט ידה במא דמסר ליה חבריה“ (שמות כ"ב ז).

ואם בתמים יִכְפַּר משנה לשון כאלה להרבנים ההם אשר מלאו כרסם מעדני ההלכות ולא הרגילו בדרכי הלשונות — לר' אפרים ישראל בליחער בעל מרפא לשון ארמי' על אלה לא אסלח!

טז ועוד אני נשפט אתו על אשר שָׁם ר' אפרים כמצדק בחפשו במטון פני מחשבותיו „מפני שלא להוציא לעז על גיטין הראשונים“. הנח מעי המו לו, לנבר משכיל לאיתן כמודו ועתה לפתע פתאם יראת־הבל נוססה בו, ויהי כְּלָד המפחד מפני צלו בנמות היום! וכמעט אמרתי בחפזי, כי עליו תמוסנה תוכחות החכם: „אל תהי צדיק הרבה — למה תשומם!“ ולו שנה וקרא ר' אפרים דברי רב האי גאון ושאר מחזיקי נוסח הגט באמרם לאמר: „כי כל הדקדוקים שנאמרו בתלמוד לכתוב, לא אמרו רק כשבא הבעל וערער שבכונה כתב בעצמו כן או שמפיו יקרא אל הסופר את כל הדברים והסופר כתב על הספר בריה ודעתו היתה מתחילה לפסול את הגט“ (תשוב' הרשב"א סי' אלף קס"ג ובית יוסף אה"ע סי' קכ"ז) — כי עתה לא תשיגהו החרדה הזאת, „פן יוציא לעז על גיטין הראשונים“ בשכבר מתו האנשים ההמה, ולא יעוררו ולא יקיצו ממשנתם מבטן האדמה, וגם שנאתם וגם קנאתם כבר אבדה. . . . ובדורנו ובדורות מאחרינו הן נוסח הגט הנהו כתוב לעיני הסופר, ובפי הבעל אין אומר ואין דברים כ"א: „כתוב גט לאשתי — ותצא!“ ואף גם זאת לא תכון בעיני; הָכִי חשב החכם בליחער שבהתגלות דעתו יכולע לנוסח הגט, אשר כבר הסכימו עליו כל ישראל? הבל הבלים! הלא שכל מלוי יהיה כְּאֵין ואין מי שומע — והמנהג כמנהג — יְהִי! ואם גם שבה נזרקה בו והנהו חולה את רגליו — ותכהינה עיניו מראות חליפות הזמנים ומזקן לא קמה בו עוד רוח. . . . הן העם כעול ימים בחתולתו על כפיים ישאונהו, יפוחו בו מנשמת רוח אפם וכל פה נִשְׁק לו, וכבכלי קרש ישרתו בו — ויחי!

טז ואולם, ידידי ש"ב, לא גורל אחד לכל המנהגים, אבל חלקם בחיים כחלק בני-חלוף. הנה יש מנהג ישן ונושן עתיק יומין כמתושלח — ועד היום יָקְלו לו אורם כוכבי שמים וכסיליהם; ויש מנהג טוב מאד, זרח בחושך אור לישרים, אבל כבר הויה, וכבר לָקַח ואיננו! (הוי, למנהג שאין לו כוכב) ומקומו לקח אפל ורעות רוח. . . . דרוש נא, ידידי ש"ב, מעל ספרי המשנה והתלמודים מנהג אבותנו מימות עולם (מנהג משה עבד ה'): שהיו קוראים בתורה ברכים בתוך קהל ועדה; אנשים נשים ומתן, בשבתות השנה בחגים ומועדים וראשי חדשים (רב אלפס בשם חירושלמי פרק הקורא עומר).

ומימי עזרא הסופר והלאה מעת התערבו בני יהודה בגוים והתבוללה לשונם

ולא יכלו עוד להבין שפת קדשי הקימו להם תורגמן המבונים את העם לתורה (נחמיה ת, ז) בלשון ארמי, לשון שדבר בה העם. ומאז עד דורות הרבה המנהג בישראל כשקראו בתורה התורגמן עמד על ימינו ותרגם הדברים לעם, למען יבינו ענינים (מגלה פ"ז ורמב"ם ה' תפלה פרק י"ג ה"ז).

ומנהג זה האחרון התקדש בעיני העם, כי כאשר בפתחו ספר התורה ויעמד כל העם (נחמיה ת, ה) וגם הקורא עמד על משמרתו מפני מורא — ככה גם התורגמן עמד על הגליו ולא היה רשאי להסמך כקורא עצמו, (הג"מ פ"ב מתפלה וד"מ א"ח ס"ו קמח), וכנראה נשא מנהג הזה משכו בארצות הקדם עד זמן רב אחר ימי חיי הרמב"ם — ואם אמת בפי ההלך בעל "ספר אבן ספיר" כן הוא עד היום בכבל ובשאר מקומות —

וידעתי גם ידעתי, ידידי ש"ב, כי השאלה מרחפת על פיך: „אנה הלך חלף לו המנהג הנחמד הזה? איך שבת אתנו, ומה הושיבו תמורתו?“ הנה הפעם הקשית לשאול, ידידי ש"ב! והלא אמרתי לך: כי יש מנהג אשר צר כוכבו! .. אתנו בארצות המערב לא קם המנהג הזה, אשר התקן מראש ומתחילה בארץ קדם, כאשר היו מדברים בלשון ארמי ויסכן בו להמון העם לפרש, אבל אתנו לאלה פה מה תועלת יש בתרגום ארמי, הלא אין מבינים ענינו, כמו שאין מבינים שפת עברי? (תוספות מגלה פ"ג והרא"ש שם ס"ו ז), ועל דברת שאלתך להושיב תרגמן שיפרש בלשון עם ועם ודור דור — רוח מבינתי תעניך, כי נקל לנשות מהמנהג אחרי אשר פג טעמו וריחו לא עמד בו, מהושיב תחתיהו אחר חדש משכל ומקובל לכל רוח ונפיש, ומי יודע אם לעת ההיא בתקופת אור התורה עם שארית ישראל ממוצאי ארץ הקדם למערב ומצב העם ומעמד הקהלות דליו ונעו עד מאד — אם לעת כזאת הגיעה ידם להנהיג חדשות? וכל איש אשר יקרא בספרי דברי הימים את כל הקלת והתלאות א) אשר מצאתם בעת ההיא — בצדק ישפוט, כי לא נכשרו ולא נכונו העתים ההנה לחזק כל בדיק.

בשגם עוד כי כבר התל רוח מריבת-הדת לפרוץ בתוך מחנה הרבנים, והיו הקהלות ברעותיהן למחנים, כאשר מודעת זאת מאד לקורא קורת-הדורות, ואלה הרבנים הבאים מאחריהם, אף כי היה רע בעיניהם המעשה, כי הוסר המנהג אשר מקורו כמשנה ותלמוד — בקשו לנחם את לבם בענות רוחם (וענוה — צדק!), שלא מלאם לבם לתרגם את התורה כל צרכה „ותרגום אונקלוס שאני שנתקן ברוח הקדש“ (רא"ש מגלה פ"ג ס"ו ז' וסור א"ח ס"ו קמ"ח), ואלה הדברים מגידי:

בקול נשמע מתכונת הזמנים ההם, מתכונת הדור ורוח מושליו, (יז) וכל רואה בעינים גלויות איך גם המנהג הישן, קריאת התורה כרבים, ברבות הימים שנה טעמו וירד במעלות עשר פעמים אחרנית מאשר היה בהתקנו

(א) ונכבדות מדובר בזה בשני ספרים בכתובים: „קורות החינוך וחוקי המדינה ומהלך המדעים של היהודים אשר בספרד, באשכנז ובאשכנז“ מהרב החכם הנשגב רבי משה ד"ר גידעמאנן ב"י אבר"ק וויען בשפת אשכנזיות, ולעת מצוא אעתיק לך משם — על אשר ידעתי כי לא הסכנת לקרא בשפה ההיא — והיו לך חזות הכל כדבריו ספר החתום.

מאז ומקדם — קל מהרה יודע, איככה אזלת יד הרבנים — גם בימים ההם — ונחשל כחם מעצור הגלגל בקסוב ברדת ההר ארצה, עד כי נשמש חבל הממשלה כלח מידם ואכד בסערות העתים.

התכונן נא ידידי ש"ב, בְּתַכְלֵת הַמְנַהֵג הַיִּשָּׁן, בקריאת התורה ברבים, ובמגמת פניו: תחילה וראשה היתה כשוש להקורא שִׁילְמַד וישנן פרשתו למען תהיה התורה סדורה בפיו ושגורה וישמיענה בלי חסרון בפני העם, וכל איש ואיש כהגיע תָרוּ, בהתעתדו לעלות לקרות בתורה — כבר חזר וסדר פרשתו במעמה וענינה בנקודותיה ומפסקיה למען ירוץ בה בקראו כמשיף-עם, ומהמעשה ההכנה הזאת איש לא נעדר, גם אם יהי ת"ח גדול הדור אשר כנובה ארזים גבהו, כרבי עקיבא וחבריו (שמנות רבה פ' כי תשא ותנחומא פ' יתרו וטור א"ח ס' קל"ט), וְתַכְלֵתוֹ השניה ועקר שרשי מגמתו: לְלַמֵּד דַּעַת אֶת הָעָם, ולכן ככלות ידיעת לשון עברי מפי ההמון — העמידו את התרגמן לפרש לעם על פי לשונם, ומי ומי הקראים? מי ומי התרגמן? תלמידי חכמים, המורים והמלמדים את העם להועיל, תופשי התורה, אשר הקימו להם אז בלי כסף ובלא מחיר לפרנסים ומנהיגים (תלמוד גיטין מ"ו), ופעלים זה היה יפה בעתו מתאים לְמַעַן ולתכלת המנהג.

אך בשנותו המנהג את מעמו, בגלותו מארץ תימן אל ארצות אחרי דרך מבוא השמיש וריחו נמר והורק תוכו וְתִשְׁאָר קליפתו — אך ליפעה ולמראה עינים! — כן גם שנתה דמות קראיו ותכונתם, כי תחת אשר מלפנים נתן המנהג לַמְצַנֵּת התורה ולקנינה, נתהפך מעתה לשכר מצוה, לכלי הפיץ, למשוך על ידו עשירי עם לבית הועד והתפלה, כי שם יִכְבְּדוּ לעלות ראשונים לתורה, ואלה העשירים, אם כי כרובם היו יראי שמים וחרדים אל דבר הקהלות, ככולם היו ע"ה, אשר עזבונם לא השאיר להם זמן לַעֲסֹק התורה ולא יכולו לסדר פרשתם — ואולי גם מקצתם לא היו יודעים שאינם יודעים ושלחו ידם לקחת כתר כהונה וכתר מלכות — מסכות אלה הנהיגו מחדש: חזן ביהמ"ד קורא והעשירים יברכו, (תוספות מנחות ט') ולקחו עמדתם מהמשנה (בכורים פ"ג): "התקינו שהיו מקריין את הכל פרשת בכורים".

ומעת התחדש המנהג, התחדשו גם הקותיו והלכותיו, ותחת אשר מלפנים היה לחוק: "הגדול בחכמה קודם לקרות" (רמב"ם ה' תפלה פ' י"ב), התקדש חוק: "עשיר נכבד ע"ה קודם לת"ח" (אור זרוע וד"מ א"ח ס' רמ"ב), ולפי מעמד ומצב הדבר גם צדיק וישר הנהו, כי (כנודע) גם לת"ח, — אם גם שנה הלכות ואגדות עד למרכה — גם לעשיר לא היתה הפרשה סדורה בפיו, והחזן הוא הקורא, ואין יתרון לת"ח על ע"ה, ובמגמת פניהם הזאת לא יפלא עוד, על אשר גרעו מהמנהג הישן את התרגמן להבין להשומעים ענין הדברים, הלא בתְּכַלֵּת המנהג החדשה לא באה עוד תועלת העם בְּקִשְׁבוֹנְתוֹ, כי כל ישעם והפצם בהמנהג לכבד בו את האנשים, אשר מכיסם ועשרם העמידו והחזיקו הקהלה (מ"א בשם מהר"ל ס' קל"ט), גם הוסיפו על מנין הקרואים, והתירו לכבד בו מטיבי הקהלה אֲשֶׁר גם לא מבני ישראל המה, (הגהות מיימוניות ה' תפלה פ"ב בשם רבו מהר"מ ברוטנבורק).

ואלה הרבנים הבאים אחריהם, אחרי אשר כבר השריש המנהג החדש ויצא ככל חקותיו לפעולת אדם, בתום לבכם כבר דאבה עינם מני רע המעשה, כי ראתה כי הקרואים — כע"ה כת"ח — לא שמו לבם לקרות בלאט עם החזן ונחשבת ברכתם ברכה לבטלה (רא"ש מגלה, פ"ג סי' א'), ולפי הבינו אלה התמימים לאחרית המנהג עד דורנו: כי גם החזן הקורא במצות אנשים מלמדה — לרוב איננו מביין ענין הדברים — מה אמלה לבתם!

יח אחר דברינו אלה, אחרי אשר הראינו איך התפתחו מסרי מנהג התרגמן אקוה ידידי ש"ב, כי לא תתמה עוד על החפץ: איככה בגלות המנהג לכתוב את הגט בלשון ארמי כנוסחו, מארץ המזרח לארצות המערב, מקום מושב הרבנים בעלי התוספות, ושאר המורים הנקובים בשמותם, קימו וקבלו אותו עליהם ככתבו וכלשונו בלשון ארמי; ואיככה לעומתו את מנהג התרגמן בלשון ארמי הסיוו, אף כי הדבר ברור כשמש בצהררים, כי מעם אחד וסכה אחד לשניהם: התרגמן תרגם בלשון ארמי לבעבור ישמע העם ויבינו בקראו, ונוסח הגט חבר בלשון ארמי למען ישמעו ויבינו האיש ואשתו, העדים וכל יתר העם ענינו המדבר בלשון עמו. לשון ארמי אשר הבינו?

ואחרי השערתנו איך נתגלגלו הדברים בענין מנהג התרגמן ולא נשא משכו לארץ המערב נשובה ונחקורה עוד הפעם ונשימה לנגד עינינו: הן אם הרבנים התמימים והישרים בלבותם האלה נסוגו אחור מלתרגם את התורה בלשון מובנת להעם ולהושיב תרגמן לעם ועם כלשונו מדאגה בדבר יראת שמים (לדעתם) פן יחטאו ענינה ויחטאו לאשמת העם — ואף כי חרדת אלהים אחזתם מנגוע בנוסח הגט, אשר כתוב בלשון ארמי, אולי לא יתרגמוהו כל צרכו, והשיאו אותם עון איסור א"א, אשר כל שוגה בה לא ינקה!

יט וכאשר הראינו עד הגה ושמענו כי הרבנים והמורים בארצות המערב מאנו ידם לנגוע בנוסח הגט ולהוריקו מלשון אל לשון אחרת — כן היה גם בדורות התנאים, כי כבר במרם הוסדה המשנה, היה נוסח הגט נחלת העם, סוכב סוכב בתוך הסופרים מיד אל יד כשאר טופסי שמרי קנין; וככה נמצאו הדברים לפני ר"מ ורבי יהודה וכמעשה דבן קדרה תוספתא פ"ב דגיטין, אבל עיקר שרשי מלאכתם היה אך לפרש ענינו והנוסח הניחו כאשר הוא ביד כל אדם, ולכן לא יהיה לנו כמזור אשר הוא מערב במאמריו בלשון המשנה (הרי את מותרת לכל אדם) ולשון ארמי, ואך על ענינו והוראתו בקישור המאמרים תפרדנה הדעות בין ת"ק ורבי יהודה (4) (משנה גיטין פ"ה) כמו שכתבתי (בסימן ב).

ואולם לא אפונה כי בימים ההם יתר דברי הגט, אשר ישנתנו לפי המקום והזמן (תורה הגט) הכל נכתב בלשון העם בלשון ארמי, אבל אחרי גלות נוסח הגט לארצות המערב ונמסר ביד הרבנים האלה, אשר הבינו יותר לכתוב בלשון עברי, לשון המשנה, מלכתוב על משפטי לשון ארמי — שנו פני נוסח הגט, והנו בדינו היום: חציו מדבר לשון עברי, וחציו נשאר לשון ארמי, וחסרון ידיעת דרכי הלשון והגיונה בכלל, ודרכי לשון ארמי בפרט יקצא בכל פנות ספרי

רבני המערב. דמיונו בתוספות (גיטין ל"ד ע"ב) : „שרה דמתקריאת מרים“
 [בתלמוד לפנינו גירסה זו לא נמצאה (פ"י)], ולפי דקדוק הלשון לא תתכן; כי
 העבר בנקבה נסתרת: וְאֶת־רַעִיָּאת נפשיה בדינה“ (בראשית ל"ג, ג), או בארמי
 במקרא : „אֶת־פְּרִי־תְּרוּמַת רוּחִי“ (דניאל ז' מ"ז) (בנפול אות האל"ף); ולנקבה
 בינוני : „כַּמָּא דְמִתְמַחֵיא צִלְחוּתָא“ (ת"י מלכים ב' כ"א, י"ג), ומשרש קרא : „אם
 יהי עוד שמי מִתְקַרְי בַּיָּמִים כֹּל אִישׁ“ (ירמיה סד, כו) ולכן תבא בנקבה:
 דמתקריא.

ואולי הוא רק מעות הסופרים בלשון התוספות, וצ"ל : „דאתקריאת“ אל"ף
 תחת המ"ם, כי ת"א : „וואת שתי בנתך הנמצאת“ (בראשית י"ט טו) ; „וית תרתין
 בנתך דאשתכחא“, כי עיקר מושג הפעול (פאססיב) הוא עבר (והרומי יאמר :
 tuas filias inventas) וכן : „אני האשה הנצבת“ (שמואל א, א, כ"ו) ת"י :
 „אנא אתתא דְאֶתְעַתְדַת“ כלם בלשון עבר.

(ב) אבל נופל מזה עוד כתוב בד"מ (אה"ע ס"י קכ"ט אות כ"ה) בשם פסקי
 מהרא"י : דאם כתב לנקבה דמתקרית (!) הגט כשר אע"ג דהמנהג לכתוב :
 „דמתקריא“, ומדעתו כתב עוד : „דאם כתב לאשה מכונית (!!) א דכשר“ . . .
 ולא די לנו זה הצער עד שבא הגאון בעל נודע ביהודה (הלך אה"ע מהר"ת סימן
 קי"ט) וכתב : „מדבריו (של הב"ש) נראה שכוונת המכונה קאי על השם, ולא כן
 הוא אלא קאי על האדם, והרא"י דהיכא דכותבין דמתקרי וכן כשכותבין המכונה
 קורא לאיש בסג"ל ולאשה המכונה בקמץ, ואם קאי על השם לא שייך לחלק
 בין איש לאשה.“ והדברים נפלאים אשר כל שמעם תצלינה שתי אזניו!
 הלא אם יכתוב : „שרה דמתקריא רחל“ גם אי קאי על השם „שרה“ מדינא
 לכתוב דמתקריא, כי שרה היא שם נקבה, וכן להיפוך אם יכתוב ראוּבֵן
 דמתקרי שמעון, גם אי קאי על השם „ראובן“ משפטו לכתוב דמתקרי, כי
 ראוּבֵן הוא שם זכר, והנך רואה, ידידי ש"ב, כי כל מבין דרכי הלשון והגיונה,
 כשמעו הדברים האלה אחריהם יגיע ראשו, כי לא ידעו נתיבותיה ולא הלכו בדרכיה.

(גא) אבל עלינו לשפוט שפוט על מעמד הדברים באשר הם, ולא כאשר
 לב האדם יחפוץ עמדתם: ולאֵלֶּה (לפי דעתם ומחשבותם) נקל היה להם
 לכתוב בלשון עברי, לשון המשנה, מכתוב בלשון ארמי. כאשר עתה אלה פה
 הרבנים, מושכי בשבט סופר, וכי תבא כם הרוח ירונו אף ישירו — בכ"ז אולי לא
 יקחדו, כי לשון התרגומים למו כספר חתום ס), ותחת אשר בעודו בארץ מולדתו
 בארצות המזרח היה התרגם לעזר להבנת המקרא, עתה אתנו נהפך הודו: והמקרא
 יהי לנו לעזור להבנת התרגום, ולא ככל המקומות יצלה ! כי ידענו ועינינו רואות,

(א) מלת מְקַבֵּה היא בינוני פעול מהרגוש מגזרת ובשם ישראל יכנה (ישעיה מ"ד ה)
 על משקל מְעַבְּה (ישעיה נ"ג ד) (ואותיות י"ת לנקבה לא תבאנה כ"א נספחות למלת המספר
 הסדוריו כמו שנית רביעית או לשם היחס עברית מצרית). ובנקבה : טובה תוכחת מְקַלְה
 (משלי כ"ז ה').

כי רבות פעמים התרגומים לא ישמרו המליך, אבל הטעם והענין, ויותר מזה עוד הכבידו עלינו הכנתו טעויות הסופרים באותיות ונקודות. אשר נמצאו בתרגומים עד למרבה. דמיונם נראה על פי דברי רש"י: (גישון ס"ה ע"ב) תנינא רבי נתן אומר פטרוה דברוי קימיין; פיטרוה לא אמר כלום. ופי' רש"י: פטרוה בלשון צוואה כמו שלחיה, והוא לשון נט פטורין שהוא דגוש; פיטרוה בלשון צוואה הוא רפה כמו אמרי לי אחי הוא שלחו מכם אחד, שמעו מלכים — אף פיטרוה הוא לשון פיטור מחובה, דאילשון פטורין, היה לו להדגיש פטרוה". ולעומתו לפנינו בתרגומים: ת"א: "וְיִפְטְרֵינָהּ מִבֵּיתָהּ" (דברים כד א"ג) וראוי לתקן: "וְיִפְטְרֵינָהּ"; ושלחתה לנפשה, ת"א וְתִפְטְרֵינָהּ לְנַפְשָׁהּ" (דברים כ"א, יד) וראוי לתקן: וְתִפְטְרֵינָהּ, (כגט פטורין הרמב"ן שם) "הן ישלח איש את אשתו" ת"י, הא וְיִפְטְרֵהּ גבר ית אתתיה (ירמיה ג, א) וראוי לתקן: וְיִפְטְרֵהּ; "טוב לפני האלהים ימלט ממנה" התרגום: וְיִפְטְרֵהּ יתה כגט פטורין" וראוי לתקן: וְיִפְטְרֵהּ, ואולי שבא על דרך העברי בהפעיל, כמו: וְיִפְטְרוּ בַשֶּׁפֶה (תהלים כ"ב, ח), "והוא כמו יפטריו שפה והב"ת דרך צחות" (ראב"ע). כי הקורא בתרגום קהלת ימצא רבות פעמים תמונת הפעל בדרך העברי, ולפי הקריאה הנכונה בנוסח הגמ': "וְשִׁבְקִית וּפְטַרִית" — על דרך: "ולחי עלמא שְׁבַחַת" (דניאל ד', לא) — כי שניהם מהדגוש.

כב) ואך את זאת חשבתי למשפט, כי מה שכתב שם רש"י עוד: "רבי נתן דבכלאה הוא ודייק בין פיטרוה לפטרוה, שמספרים פעמים בלשון ארמי ופעמים בלשון עברי, הלכך כי אמר פטרוה שהדגיש ספר בלשון ארמי וכי אמר פיטרוה ספר בלשון עברי ואמר לשון פטור מחובה (כצ"ל ולא וחובה כאשר לפני בדפוס) וכי דפטורין לשון ארמי הוא תרגום של שְׁלַח" הנה לא היה צריך לכתוב "כי אמר פיטרוה (כלי דגוש) ספר בלשון עברי", כי גם בלשון ארמי הוראתו כן, כמו: ושלח לכם את אחיכם (בראשית מג א) ת"א וְיִפְטְרֵהּ לְכוּן (ואנינו מן הדגוש) והוראתו כמו בעברי: "כי לא פְטַר יהודיע (דברי הימים ב' כ"ג ח) ור"ל מחובה, והוא ממש כהוראתו (כלי דגוש) בארמי, וכן: "המשוררים — פטורים (שם א' ט ל"ג), וכן ת"א: והאנשים שְׁלַחוּ; וגובריא אֶת־פְטְרוּ (ולא אֶת־פְטְרוּ) וכונת התרגום בלי ספק בשני המקומות לתרגם הענין ולהטעים, שיפטר אחיהם מחובה", והאנשים יצא פטורים מחובה" וזה נכון מאד בהבנת קישור המקראות שם, כאשר יבין המבין, אבל במקום שפטרוננו מלשון מתיר חבלי עבדות וציאת לחירות הוא תמיד מהדגוש, כמו: "לחפשי ישלחנו" (בראשית מג א) "לבר חורין וְיִפְטְרֵינָהּ" ולא כבאיזה דפוסים: וְיִפְטְרֵינָהּ — וככה וְיִפְטְרֵהּ מפני שאול (שמואל א' יט. י) הטעים ת"י הענין לפרש וְאֶת־פְטְרֵהּ מִן קִדְשׁ שְׂאוּל (בדגוש) ור"ל שיצא חפשי מִצַּל מַסְכְּנָהּ, והעד לדברינו אלה כי בשאר המקומות שבא שרש שלח מלשון שלוח, ושיקען, ענטלאססען) (אף שבא בעברי בדגוש) ככ"ו התרגום שומר המלה ומתרגם שלח (שמות י"ג) שלחו מנכון חד (כצ"ל ולא כדפוס) (בראשית מ"ב ט"ז) ודמיונם רבים, וא"כ אף אם ספר בלשון ארמי בלא דגוש פתרונו פְטְרוּהָא כמו: סעדו ית אורותא הדא וְקִבְרוּהָא מַלְכִּים ב' ט' ל"ג) — ואולי כוונת

רש"י שא"כ היה לו להנקד פְּטְרוּקָא, ועכ"ה שבא בתמונת העברי. ודמיונו נמצא ברש"י בתלמוד (ב"ק ק"ד ע"א): בת"כ אמר רבי יהודה לפיכך אם פְּטְרָה אינו חייב בהם. פי' לפיכך אם גרשה. -- ודראב"ד מפרשו: "שפמרה האשה את הבעל" ואין הלשון סובל. דא"כ היה ראוי להיות פטרתו — וכן: "כי שנא, שְׁלַח"! (מלאכי ב' ט"ז) ת"י: "ארי אם סנית לה, פְּטְרָה"! והוא מהדרגוש.

בג הן אלה, ידידי ש"ב, קצות דרכי לשון נוסח הגמ, ואחרי גלותו מארצו וממולדתו, מארץ הנגב והיה לתושב עמנו — מה רבו קורותיו! ובפלגות חקקי לב חשבו לגרוע ממנו משפט שלם: "והרי את מותרת לכל אדם". בחשבנם שלדעת רבי יהודה במשנה (גיטין פ"ה) הוסר מתוכו, וכבר הבינותיך (בסמ"ב) דעת רבי יהודה במה נחלק אם ת"ק, ורצונו לומר שאין זה גופו של גמ, יען שאין זה משפט הראשי בכל המאמר, אבל מעולם לא עלתה על לבו להיות כל המשפט "הרי את מותרת לכל אדם", הִגָּה מן הנוסח (ריב"ם), עד שבא ר"ת והנהיגו והעמיד הנוסח על מכונו. (תוספות גיטין כ"ו ע"א):

ועוד בזמנים המאוחרים חשבו הרבנים לעזוקו ולסקלחו, כי לאבן נגף בעיניהם מלת "איך" "כי לשון הגמ הוא סיפור דברים, שהבעל מספר שבזמן הזה מגרש את אשתו ולא (?) שייד למכתב איך" (רא"ש סוף גיטין). וכל משכיל בהגיון הלשון וסדר המשפטים וקישורם למאמר שלם — יבין כי באה מלת "איך" בראש מאמר כל הנוסח להטעים סבת משפט הראשי, והיא תנהיג (איינלייטענד) ותורה הצטרפות משפטי הסכה (פֶּאָרדערזאָמטצע) ואיככה מתיחסים אל משפט הראשי, שהוא עקר המאמר, באמרו: "איך אנא פלוני וכו' צביתי וכו' ופטרת וכו'" — ובסבה זו —: "והרי את מותרת לכל אדם", או לדעת רבי יהודה: "ודין דיהוי ליכי ספר וכו'". ובעברי יאמר תחתיה כאשר (לדמיון): וכאשר שמעו עשו שבירך יצחק את אחיו וגם שלח אותו פדנה ארם לקחת שם אשה — וראה עשו מהמעשה הזה שרעות בנות כנען בעיני יצחק אביו —: וילך עשו אל וכו' ויקח וכו' (ראב"ע בראשית כ"ח) — ומהענין נודעת כי ראש המשפט במאמר נוסח הגמ איננו "רק סיפור דברים" אבל הוא המעשה עצמו ותכלית פעלו. ובחיות כן כל יתר המשפטים בנוסח "הם סיפור דברים" שמספר הבעל איך נעשה המעשה וסבתו, וכולם יסובכו על משפט הראשי, שהוא גופו של גמ ולמען להעריך אותם תבא מלת איך בראש המאמר.

בד ולעומת אלה החסרונות בקשו (מחסרון הבנת המשנה) להוסיף עליו והכניסו בנוסח משפט שלם: "וכל שום וחניכה דאית לי" עד שבא ר"ת בעים רוחו ופרשו עליו אורה, כי מה שאמרה המשנה: "פלוני וכל שום שיש לו" הוא רק ציון להסופר, שיכתוב בתוקף הגמ שם המגרש וכל שם וְשֵׁם אשר לו. (תוספות גיטין ל"ד ע"ב) והן אלה קצות קורותיו! ויש להוסיף עליהן כהנה וכהנה; אבל ידידי ש"ב, הלוא זה דברי, כאשר החילתי לדבר, ועל כן קדמתי במליץ כי לא אוכל (איני רשאי) להתערב את הראשונים אשר גבלו נוסח הגמ — כי מחומר קרצתי מתול שלשום — והנהו שֵׁב וחי אלפי שנים, ימיו ידברו ורוב שנותיו

יודיעו חכמתו ולפיהן יכובד: ומה תתן ומה תוסיף לך דעתנו? ולכן עת לדבר — ועת — לחשות!

כה) ונחזיק טובה להרכנים בדורות המאוחרים על אשר כבשו משמרת מעשה הגט תחת יד פקדתם ושמרוהו ממשול בו ידי הבערים בעם! הם המה קבלו את האורה בסבר פנים יפות, פקדו וספרו מלותיו ואותיותיו אחת לאחת. הכינו וכוננו שורותיו והציבו גבולותיהן למספר בני ישראל שתים עשרה כמספר שבטי בני יעקב, וכשמו כריתת. „כי בהן יותמו י"ב שימין, המפסיקין בין ארבעה חומשי ספרי תורה“, בתתם בזה חלק וזכר גם לשמו הארמי „גט בגימטריא י"ב“ (תוספות ריש גישין). ברוחם שפרוהו, כי שקלו בפלס כל אות ואת זה יקמן, וזה יגדל ויעלה למרום שיאו, אלה ירימו כנס תרנם, ואלה יאריכו בדים מטה מטה ככוכבי השבט. ואלה מהם עבים (כמעט) כקמני איש — והיה הוא ותמונתו ומתכונתו קדש בעיני העם ומראהו נורא בעיני התם, ולכן יראהו בני בלי שם לקרבה אל המלאכה — בעד בצע — למכשל לבית ישראל. ואך נמסר ביד הרבנים היושבים על מדין ויודעים תורותיו והנהו חלקת המחוקקים ספון כמממונים. **כו) קומה**, ידידי ש"ב, והתבונן. מה גדלה תפארת האזרחי מעבר לים הלזה! מה רב כבודו מני אז בא כגר בארצות המערב! הלא תחת אשר בארץ מולדתו חשבו למנע ממנו מכתב אשורי, יען בו (?) נתנה התורה ונכתבו בו (?) א לחות הברית ואין ראוי להשתמש בו רק בכתבי הקדש ונוסח הגט חול הוא

(א) בדבר הכתב אשר בו נתנה התורה לישראל כבר נתעצמו בו ראשונים בימי התנאים (סנהדרין בא ע"ב) ובירושלמי מגלה (פ"ב הט); „אמר רבי לוי מאן דאמר לרועין נתנה תורה ע"י מעשה נסים, מאן דאמר אשורי נתנה תורה ס' מעשה נסים“ והזכיר את מאמר הירושלמי הזה בחידושי הר"ן על סנהדרין שם (אשר לא ראיתי עד הנה מי שהרגיש בו) ונעלם מעיני חרישב"א והעין יעקב בפ"ק דמגילה. אבל כבר נודע להתייר הגדול אדונינו אבי וראש לכל המבקרים בעמנו החכם רבי עזריה מן האדומים ז"ל בספרו מאור עינים (פ' נח) (אשר ממקורו שאב נ"ה על התורה כל דבריו מבלי הגדר). ואלה מהרבנים אשר עינינו רואות אותם כמשתדלים בכל עווס למחות כל רושם ספק וחלוקת דעת בזה מספר, אם תתבונן במ ובתוכנת טעמיהם, ידידי ש"ב, עד מהרה תבין: כי אך חרדת יראת שמים נגע בלבם ורוחם מתרפקת על אמונת הסוד (מיסטיק) אשר לפי רגילתם מנעוריהם חשבו להעמיד „סודות עליונים בצורת האותיות“ ולכן המו מעם עליהן. — ואשר לא שמו לבם לזאת לא כחרו שעכ"פ דעת יחיד כי הלוחות לא בכתב אשורי נתנו. אך הרמב"ם בתשובה ובפירושו על המשניות עזר אחרי רבים ותפס להלכה כי בכתב אשורי נתנו הלוחות (ולא פנה לדעת היחיד כדרכו בהלכה). ואולם אף כי להלכה ולמעשה עליו ע"פ התורה לנסות אחרי דעת רבים, בכל זאת עדיין לא יצא הדבר לברור ממש. וסברה זו כבר נאמרה גם בהלכה בשטה מקובצת בי"מ (דף ז') בשם תוס' הרא"ש אצל עשירי ודאי אמר רחמנא ולא עשירי ספק, שאף הרוב לא יעשו לעשירי ודאי (וכנודע משפט חכם גדול: „דוע וואהרשיניליכקייט שליעסט איממעהרן דען צוויפעל מיט איין“). ולכן הניח בעל מ"ע הרבר בספק. ואפס עוד זאת ראה גם ראה ידידי ש"ב, כי לעומת שהרמב"ם באהזו בדעת רבים חשב את כתב האשורי לקדש והזהיר מכתוב בו כל ספר חול — אלה רבני ארצות המערב חרדו להחליט כי לכל הדעות בכתב זה נתנה תורה מראש — ובכל זאת התירו לכתוב בו כל ספר חול — וזהו כתרתי דסתר אהרדי! (תלמוד עירובין ז' ע"א).

ובענינו קדושה אִין, ועל ידו היו יהיה הכתב המקדש מְלֹזֶל" (רמב"ם בתשובה ורבי ירוחם מובאים כבי" אה"ע סי' קכ"ו וכיו"ד סי' רפג), תחת כן אחרי מאה שנים הרבנים והמורים בארצות המערב נתנו מהודם עליו ויאצילו עליו מן הרוח— והיה הוא וכל מעשהו קדש, וגזרו אומר וויקם לו! : "כתבת הגט בכתיבה תמה כספר תורה ואין להכשיר בכתב אחר" (תשובת הרא"ש כלל מ"ה ד"מ אה"ע סי' קכו. א)

כז) ולשון ארמי אשר נוסד בה, היא שעמדה לו לפארו ולהקדישו, כאשר קדשו הרבנים המאוחרים לשון ת"א והחליטו ממנו שכלשונו בלשון ארמי נִפְתָן בסיני, והעמידו כן במאמר התלמוד (מגלה דף ג' ע"א) : "מפורש זה תרגום" (הגהות מיימוני ה' תפלה פי י"ב ובי"א א"ח סי' רפ"ח). ודעה זו גברה מדעת רבי יהודה פארו (שם ותשובת רמ"א סי' קכ"ז-ק"ל) אשר חשב כי אך ענינו ופירושו של ת"א נתנו בסיני ולא לשון ארמי; אם כי לפנינו בתלמוד לא נזכר לא על זה ולא על זה "שנתן בסיני" ולרבנים אחרים הספיק למו : "שנתן ברוח הקדש" (הרא"ש מגלה פ"ג סי' ו').

כח) והשערתי הזקה אצלי מאד, כי מעת נתגלה ספר הזהר ובקהלו יתר הספרים כתבונתו וכדמותו וכצלמו (לערך מאה הראשונה לאלף הששי) בלשון ארמי החדשה ונתרומם על ידיהם קרנה לקדש-קדשים 6) — כן גם בעבורם נתקדש נוסח הגט בגלל לשונו, המדבר לשון ארמי : ומעת ההיא נתחדש בקהל בעלי "הקבלה" "שלושון תרגום" מקודשת באש דת מסיני.

ולחוק משפטי זה הנה אספרה לך, ידידי ש"ב, את אשר שמעתי בהיותי נער קטן ורך, ולמדתי התלמוד ומפורשיו אצל הרב בתוך חבל בחורים בארץ מכורות (אינגארד) במקום פלמוני, ואנשי המקום היו למחנים : לעבר אחד עדת "היראים", ולעבר אחד עדת "החסידים" ועל אשר הרב, ראש חשיבה, עזר אחרי עדת, היראים, נשמרנו מאד מקרוב אל "החסידים" ולארח לחברה אתם כי כן היתה מצות המורה בחוקת היר ויסרנו מלכת אל בית תפילת "החסידים" ולמנע רגלנו מנתיבותם, ואת חמאי אני מזכיר, כי לא שמעתי לקול מורי, כאשר נכספה וגם כלתה נפשי — נפש הנער — לדעת מעשים סתרים. והיה היום והתנגנתי בנשף לבא אל בית מדרש "החסידים". אשר בקיר חומת בית מדרש הבחורים היה יושב, וכבואי שמה ויהומו עלי כל הנועדים, נתנו עלי בקולם לאמר : מה לך פה ! ? . . . ויהם איש זקן (ומראהו נורא מאד) את העם אלי, ובסבר פנים יפות אחז בידו וענה ואמר : "שבה לך בזה בני, באיזה מסכתא אתם עסוקים ?" ועניתו : במסכת גיטין אנחנו עסוקים, ושאלני : "הידעת בני, למה כותבין גט

(א) והתבונן נא איך עלה ונתעלה המנהג מדרגה ל מדרגה : בתחילה מוכיר הרמב"ם (ד"ג פ"ד) "וכבר נהגו וכתבו בלשון ארמית" אבל עדן לא נחשב לחוק ולא יעבור, רק כשיכתוב הגט בלשון הזה וכנוסח הזה" והוא עודנו בתנאי אף שבזמן הרמב"ם כבר היה המנהג נהוג יותר מאלף שנים, לא כן בש"ע אה"ע (סי' קכט) נתקיים המנהג לחוק ומשפט "שאין להכשיר בכתב אחר ומכ"ש בלשון אחר !" (בי"ש שם) וזה הוא באמת כרחוק ארצות המזרח מארצות המערב !

כריתות בלשון התרגום, ולא בלשון הקדש? ואומר: לא ידעתי אדוני, ויען הזקן הדובר כי ויאמר: „שמע בני ואנכי אניד לך. הלא שמעת בני מה שכתבו התוס' (ברכות ג' ע"א) בשם העולם „לכך אומרים קדיש בלשון ארמי לפי שהוא תפלה נאה ונתקנה בלשון תרגום שלא יבינו המלאכים ויהיו מתקנאים בנו". . . ? עניתי ואמרתי: „כן הוא אדוני! ונפשי יודעת זאת מאד, אבל גם זאת ידעתי שהתוספות מאנו כמעט זה, ומבלעדי זאת מה ענין זה ללשון הגמ'?" ענה הזקן ואמר לי: „גם אני ידעתי כי התוספות נתנו טעם אחר — אבל לנו, בעלי „הקבלה“ טעם העולם אמת ויציב! ולכולא עלמא המלאכים אינם מבינים לשון ארמי (שבת "ב ע"ב), ולכן נכתב הגמ' בלשון תרגום שלא יבינו המלאכים וילעיגו לבני אנוש, וזו לעגם כי אין שלום לילוד אישה, וריב ומדנים כמגורם המפירים ברית האהבה בין איש לאשתו וכדרך שאמרו המלאכים: מה אנוש כי תזכרנו וכן אדם כי תפקדנו?" . . . כזה וכוה דבר אלי האיש הזקן, ומיראה פן יוסף הזקן לנסמי בחידות, ברח ברחתי ונסתי מפניו עד מהרה, ולא שאלתיהו בשם מי אמר לי כדברים האלה: האם ראה ככה בספרי „הקבלה“ או אך חוה דעתו?

הנה הגדתי לך, ידידי ש"ב היום את כל אלה, אם כי ידעתי כי כמוני כמודך מלה בלשונך: „אין טעם לזה הטעם“! אבל יספוק לנו מעט להפיץ אור על מחשבת בעלי „הקבלה“ בענין לשון ארמי בנוסח הגמ'. ומסכות כאלה אשר קמות כנפיהן אין מספר הביעו ונערמו כגלי ים האדירים (אם גם אין לדעת אם מקורם מעין לא נרפש) אנחנו נושענו: כי מעשה הגמ' נשמר כאישון בת עין! ולו צלחה להם המלאכה ככה בענין הקידושין, להקדיש מעשהו ליראת התמוך, לבל יגעו בו בני עולה, בלתי הרבנים יושבי על מדין לכדם — כי עתה עינינו לא תראינה רבת המכשלה ושערורה, אשר תכאנה ע"י אנשים בלי שם, אשר כמכמוריהם נפלו ותפולנה נשים רבות ותהיינה צרות עד יום מתן אלמנות חיות ובניהן כיתומים ואין אב.

ועתה אתה ידידי ש"ב, השמר והזהר כמעשה הגמ' לשמר מאד ולעשות ככל אשר הורגו בש"ע ואל תפיל דבר מכל אשר דברו, כי נוסח (7) הגמ' כמעשהו קדש הוא וכל מבלעיו יאשמו: הלא כבר הסכימו כל ישראל על המנהג — וחייבין ללכת בו!

זאת חקרתיה כן היא ואתה דע לך!

והנני דורך אוהב נפשך ואת התורה ודורשיה אהב

ויען, יום ב' ר"ח מ"א, תרמ"ו לפ"ק.

אהרן בן אאמ"ו הרב רבי דוד יהודה ז"ל (לבית יהודה)

פ ר י ע ד מ א נ נ .

ה ע ר ו ת

(1) לדמיון: כמ"ע "העברי" משנה זו (תרמ"ז נומר, 21) יקצא כתוב כדברים האלה: "על דבר הגירושין הנעשין בערכאותיהן בצרפת ע"פ חקי הממשלה, ואחרי חרוץ המשפט ימאן הבעל לפטר את אשתו בגט כריתות כדת משה וישראל וכו' . . . ובאמת בתחילת (1) העיון יש בו שני מיני ביטול: (א) גט שנכתב ע"י נכרים פסול משום דלא ידעו (1?) לכתוב לשם (2) האשה. (ב) גט העולה בערכאותיהן פסול משום דלאו בני כריתות נינהו. אכן נגד ביטול הראשון סברת רבי שמעון מפורשת (2) במשנה (2) דגט כתוב ע"י נכרי (1) בן דעת ובקי במלאכתו כשר. ודוקא כשנעשה ע"י הדיוטות פסול. ובדין ביטול הגט הנעשה (2) נכתב (1) בערכאות יש מחלוקת בדבר במשנה וברייתא גיטין . . . ורשב"ג ור"ע והכמים מכשירין גט כזה (2) אם נכתב לשם האשה (1) ולשיטת רבי אלעזר דס"ל עדי מסירה כרתי אפילו אם לא נכתב לשם האשה כשר ודי בעדי מסירה כשרין ונאמנין (נכרים 1?).

היוצא לנו מזה הוא: דגט הנכתב בלשון לע"ז ע"י סופר הטריבונאל (נכרי 2) בקי ואומן במלאכתו ועולה בערכאותיהן ונכתב לשם האשה (ע"י הטריבונאל, הנכרי 2) או בא לידה בפני עדי מסירה (נכרים 1) ודאי (1) איננו בטל מעיקרא וכו' . . . וכדאי רשב"ג ור"ע והכמים לסמוך עליהן בשעת הדחק."

הנה העתקתי לך, ידידי ש"ב, הדברים ככתבם וכלשינם, ועל זאת ישתומם ויבהל כל צורבא מרבנן, כי יקרא עוד שני שמות חתומים כפיסם הנקובים בשמותם בשם "רב" ומשנהו העוזרו יכתוב ירו בעצמו "רב הגדול" (גרנ"ר רב) ובכל זאת לא מצאו כל אלה אנשי חיל ידיהם ורגליהם בפשט המשנה והתלמוד! וגם דרכי לשון המשנה לא ידעו ולא יבינו והחליפו מלת עולה בערכאות במלת נכתב בערכאות, וכל הדברים מלאים שגיאות — או זדונות — ולפי מספר המאמרים — לפיהן ירבו החסרונות! וזה לשון המשנה (גיטין פ"א מ"ה): כל השמרות העולין בערכאות של עכו"ם אע"פ שחותמיהן עכו"ם כשרין, הוין מגיטי נשים וכו' . . . ר"ש אומר אף אלו כשרים, לא הוזכרו [לפסול] אלא בזמן שנעשו בהדיום, ופיר' רש"י (גיטין דף ט' ע"ב): "מתניתין בשכתבו סופר ישראל ולרבי אלעזר דס"ל עדי מסירה כרתי אין צריך חתימת עדים בגט ולא כתבה התורה, וכתב לה" והיינו לה לשמה, אכתיבת העדים, אלא אכתיבת הגט, והלכך אע"פ שעדי נכרים חתומים בו אם מסרו לה בפני עדי ישראל כשרים כשר, ע"ש ופירושו מכוון ללשון המשנה: העולים בערכאות, ולא אמרה המשנה הנכתבים בערכאות, ויותר מזה עוד תראה שהחליף והפך השימות שכתב: "שלישית רבי אלעזר דס"ל ע"מ כרתי אפי' לא נכתב לשם האשה (ולשם האישה 2) כשר" ותחי להפך, שלרבי אלעזר דוקא בעי כתיבת הגט לשמה ועדי מסירה ישראלים, דנכרים לאו בני כריתתה הם ולא בגדר עדות גבי גיטין (תלמוד גיטין דף י" ע"ב ובתוספות שם), אבל לרבי מאיר דס"ל עדי חתימה כרתי כתיבת הגט לא בעי לשמה, אבל העיקר אצלו: חתימת עדים כשרים ישראלים,

ולכן בס"ד מקשי התלמוד ג'שין י" ע"ב) וחא לאו בני כריתה נגהי והאיך אמרה מתניתין דאף גימי נשים כשרים כשחותמיהן עכו"ם? ומשני ירד ר"ש בשטמו של ר"א דס"ל עדי מסירה כרתי וכשנמסר לידה בפני עדי ישראל. גם ההבדל בין כשנעשה בערכאות לבין כשנעשה בהדיוטות אשר כדא מלבו אין לו ידים לא בלשון המשנה ולא בתלמוד. וכל מי שרוצה יראה בתלמוד ג'שין הטעם. דעולה בערכאות יש לו קול שנעשה ע"י עכו"ם וימסרנו לה בפני עדי ישראל, אבל כשנעשה ע"י הדיוטות אין לו קול ויחשבו שעדי כשרים ומסתמא נמסר בפניהם כדת. והא דבעי רבי אלעזר הכתיבה ע"י סופר ישראל הטעם משום דנכרי אדעתא דנפשיה עביד ואינו כותב לשמה אפילו כשישראל גדול עומד על גביו (תלמוד ג'שין כ"ג ע"א) ולא כמו שבדא הוא "משום דלא ידעו לכתוב שם האשה" וזה הוא שגגה או בודון דברו. וביתר דבריו וחלומותיו לא אתערב — כי כל מבין יודע כטיב ג'שין יחקרנו! . . .

(2) לשון הערוך ערך שבק (ב): "וגרושה תרגום ירושלמי משבקא וכן נודר אלמנה וגרושה". וזה העתיק המתורגמן בזה הלשון: "וכל גרושה תרגום ירושלמי שבקא ס"א משבקא". וכנראה בא בעל הערוך להודיענו כי נמצא שרש שבק גם בדגוש; כי בק"ל ואתפעל אין חפץ לבקש מקורו בהתרגומים, הלא נמצא רבות פעמים בדניאל: "לא תשתבק" (דניאל ב' מ"ד), "שבקן" (שם ד' י"ב) "למשבק" (שם כ"ג).

ואפס ידירי שרב. בדבר הזה עלינו להסמך על עדות הערוך. כי בתרגום ירושלמי אשר בידנו בדפוס לא ימצא כן, ורק תרגמו, "ואתתא דמפטררה מבעלח" וכי. ומזה נדע שהיה ביד בעל הערוך תרגומים אחרים מאשר בידנו היום, ולכן אין לדעת משפט המלה והוראתה בעצם אשר לא נכרת כי אם ממשך התרגום וענינו. כי הלא רבות פעמים עינינו רואות בת"א שלא ישמור הוראת המלה ורק תרגום לפי הענין אשר בו. לדמיון: עכרתם אתי להבאישני נישב הארץ (בראשית ל"ד ל'): ת"א: "עכרתון יתי למתן דבבו בינא ובין יתבי ארעא" ובכל זאת לא יעלה על הדעת לאמר כי הוראת שרש באש היא איב. יתר על זה השכיל בענין התרגומים בעל מחברת הערוך מרבי שלמה פרחון בכתבו: "נערמו מים פי" נצבו כמו נד והתרגום עשאו מלשון ערמח והכמה דאמר חכילמו מיא: הוי יודע כי התרגום ינוח דבר ידוע וסומך שהוא גלוי ותופס ענין אחר נסתר כדי שיגדיל תורה ויאדיר וכי" ואולי שבאותו התרגום אשר היה ביד הערוך הי' כתוב על: "ספר כריתות" "אגרת שביקין" (להגדיל תורה ולהאדירה) והיה מורגל בפי העם. ולכן ספחוהו בנוסח הנט? והמלה נמצאת לפנינו בת"א (דברים ל"ב ל'): ואפס עצור ועוזב ת"א מְמַלְמְלִין (כצ"ל וככה הוא בת"י מיטלטלין ביו"ד געלמה אחר המ"ם להורות החיר"ק כנודע, ולא כבדפוסים מְמַלְמְלִין בשו"א תחת המ"ם) ושביקין (מהק"ל). ויש השערה קצת שהיה ביד בעל הערוך תרגום אחר ממה שכתוב בערוך ערך כרך: "והנה אנחנו מאלמים אלומים תרגום ירושלמי מכרכין כרכין". ואחריו העתיק במתורגמן, אבל בתרגום ירושלמי לפנינו כתוב:

„מפרכין פרוכין“. ואולם: כזה עוד דברים בנו: אם כיון הערוך על תרגום ירושלמי, או אם כיון על תלמוד ירושלמי? והביאני לספק זה לשון רש"י בתלמוד בבלי (ב"מ כ"א ע"א) במשנה: „כריכות ברה עמרים קמנים כמו מאלמים אלומים ומתרגמינן בירושלמי מרכין כריכין“ וירמוזן דברי רש"י אלה אל הירושלמי חגיגה פ"ב: רב אמר תאלמנה שפתי שקר יתחרשן יתפרכן וישתתקן, יתחרשן כמה דתימה ויאמר ה' מי שם פה לאדם או מי ישם אלם או חרש. יתפרכן כמה דאת אמר הנה אנחנו מאלמים אלומים וכו'“ והגך רואה ידידי ש"ב, כי בירושלמי (דפוס קראטאשין וויטאמיר — דפוס ויניציאה אינגו תחת ידי) — הגירס' יתפרכין כפ"א ולא בכ"י. וכן ה' בגירס' בעל עין יעקב — אכן מאמר זה הובא ג"כ במדר' רבות בראשית (פ"א) אשר רמז עליו בעל הערוך ערך אלם: „יש מפרשי' תאלמנה שפתי שקר בשלשה ענינים מפורש בבראשית רבה אתפרכן אתחרשן אשתתקן“ ושם בפ' בראשית רבה העיד בעל ידי משה בירושלמי גרס יתכרכין והוא מלשון כריכות בגמרא' וברור שרש"י כיון על הירושלמי הלזה, כאשר אמר: „ומתרגמינן בירושלמי“ ואף כי דבר אשר פורש כזה כמעט אין צריך סעד יותר בכ"ז ידידי ש"ב, לגמר הדבר כנגד המתנגדים לכה נא אתי אל מקום אחר אשר תראנו משם ברור כשמש: הנה כפי' רש"י בנביאים מיכה (ז' ג') כתוב לאמר: „הות נפשו הוא ויעפתוה עשאוה קליעא של חטא בין שלשתן וכעבות (כצ"ל) העגלה חטאה שהעבות משולשת היא כך מצאתי בתרגום ירושלמי עבדנוה כקליעא דחובין“. ובקראך הדברים האלה ידעתי ידידי ש"ב, כי כמוני תקרא: ראה זה דבר חדש אשר לא שמענו שמעו עד היום: תרגום ירושלמי על נביאים? ותתמה על החפץ עוד יותר כי כנראה לא היה ביד רש"י תרגום ירושלמי גם על התורה כי לא הזכיר שמו (לפי עדות החכם בערליניער) בכל פירושו על התורה, ועתה לפתע פתאום ירדע לנו שהיה בידו תרגום ירושלמי גם על נביאים! ואין לתקן בשום ענין ולומר שהיה כתוב ברש"י ראשי תיבות „ת"י“ וכיון על תרגום יונתן והסופרים כתבו בשעות „תרגום ירושלמי“; זה לא יתכן, כי בתרגום יונתן כתוב: ובגדילת עגלתא (ישעי' ה' יח), אבל האמת תורה דרכה כי רש"י רומז אל תלמוד הירושלמי (פ' סדר תעניות כצד ה"א) שכתוב שם כל הענין כפירושו של רש"י ממש: „השר שואל: הוא לוקח השוחר; והשופט בשילום: שלם לי ואשלם לך; והגדול דובר הות נפשו הוא ויעבתוה: עבדנוה עב"י, עבדנוה קליעה דחובין, ומאן פיסק לה? ואולי שהיה כתוב בלשון רש"י: כך מצאתי מתרגם בירושלמי“ והסופרים לא ידעו מה הוא וכתבו תחתיו „בתרגום ירושלמי“. ומעתה אין רחוק לומר, כי גם בעל הערוך רמז אל תלמוד ירושלמי, כי התרגום ירושלמי נקרא בלשונו „תרגום“ סתם, ראה ערך קלע (ב): „תרגום מעשה עבות עובד קליעה“ והוא לוקח מתרגום ירושלמי אשר בדפוס, כי בת"א (שם): „עבד גדילו“ (אם כי הוראתן שוות, כי: „גדילים מעשה שרשרות“ (מלכים א' יז) ת"י: „קליען עובד גדילן“ ותרגום שרשרת „גדילו“ כי ע"פ פ' רש"י (שמות כח) שרשרת בלשון עברי כשלשלת בלשון משנה, ועבות היא קליעה תלתא תלתא

(סוכה ל"ב) וגדילים נמי תלתא, ראה רשב"ם על גדילים תעשה לך גידול וקלעי — ואין פה המקום לבאר יותר). אכן במחברת „תולדות רש"י" מאת הרב החרף (הנודע על פי ספריו לסופר ומבקר חרוץ בעל פיפיות, לפני מלתיעות עמו אין חנינה — רב כח ימחץ יגום „אללעם צערמאלמענד" ונקח לא ינקח) הראה ווי — נמצא כתוב כנימא: „הנה הדבר ברור כי היה לו לרש"י זה התרגום (תרגום ירושלמי על התורה) כי בפירושו לגמרא (ב"מ כ"א) מביא את התרגום הירושלמי בשמו (?) והענין שמביא נמצא בכתבו וכלשונו (I ?) בת"י שלנו, וכן מצאתי בספרו אסור והיתר (בכתב יד) שבידי שנמצא גם כן בת"י (?) שלנו וכו' וכו' פעם אחת מביא תרגום ירושלמי על פסוק שבנביאים (מ"כה ז' ג) הרי שהיה בידו זה התרגום "עכ"ל ואם תשאלו ידידי ש"ב, אנה נמצא בתרגום ירושלמי "ככתבו וכלשונו"? הנה שם בהערה (88) יענה ויאמר: „בהוצאות שלנו כתוב מפרכין פרוכין והוא ט"ס וצ"ל כמו שהגירסא בפירש"י וכו' והתרגום שהביא באו"ה הוא על פסוק ויכל אלהים וחמ"ד ה' אבל בהוצאות שלפנינו תרגום ושלום". והנה עניןך רואות ידידי ש"ב, כי על דרך זו נקל לכל מבקר להביא אותותיו אותות כי כל נגע ועלג יתלה בצואר הסופרים ואשמש בראשם — וגם לא זכר את הירושלמי והערך שהבאתי (ערך אלם) שג"כ גירס' פרוכין לפניו בב"ר, ובפרט ששרש פרך נזכר עוד בהוראה זו תלמוד ר"ה (י"ב ע"ב) מתוך שעשוין פרכין פרוכין עיי' בערך וברש"י שם — וגם הך דקליעה דכתיב במ"כה ברש"י חשב לראי' ! וכן חשב בעל "מרפא לשון ארמי" להחכם בליחער בהקדמתו — ולא זכרו ולא עלו על לבם שהוא לוקח מהירושלמי ! ואשר אמר לאות מירושלמי ויכל וחמ"ד — הנה במקראות גדולות שלפני כתוב שם בעה"ט בלשונו „ירושלמי" וכעת אין זמני מספיק לחפש אחריו — ואתה ידידי ש"ב, תשפוט כי עדין הדבר איננו ברור !

(3) וכן משפטו ודרכי לשונו במשנה: „בנן נוקבין דיהוויין (ולא דתהויין) ליכי מנאי יהוויין (ולא תהויין) וכו' עד דיתנסבן (כצ"ל)" (כתובות פ"ד מ"א).

(4) ורבי יהודה הזה נתן לבו מאד לפרש גם נוסחי כל שאר השטרות בכלל, והגוגעים לתורת אישות בפרט, והיה יקר בעיניו כל פרט ופרט מהם ללמד על ידיהם חיוב או פטור בדבר הקרבנות, דמיונו בתלמוד ב"מ (ק"ד ע"א) רבי יהודה היה דורש לשון הדיוט (הנכתב בשובר) ופוטור את הבעל מלהביא קרבנותיה, שכך היא כותבת לו (כשובר) „התקבלתי כתובתי ואחראין דאית לי עלך מן קדמת דנא וכו' רש"י שם, וכן הגירס' בר"ש במשנה דנגעים (פרק י"ד מ"ב), והרגיל במשניות נשים בעיניו יראה כי נוסחי שטר' כתובה ישנים המה מאד ונהוגים בתוך העם כבר טרם זמנו של הלל הזקן, ולא חשך נפשו זה התנא להתיר ע"פ דקדוק לשונם ממזרים ! „דרש הלל הזקן לשון הדיוט כשהיו אנשי אלכסנדרי מקדשים נשים בא אחד מן השוק וחמפה — ובא מעשה לפני חכמים, בקשו לעשות בניהם ממזרים, אמר להם הלל הזקן הביאו לי כתובת אמכם (כתובת ארוסה) והביאו לו, ונמצא כתוב בתוכה „משתכנסו לביתי תהוי לי לאנתו כרת משה וישראל" והתירם". (תוספתא פ"ד

דכתובות ובתלמוד ב"מ ק"ד ע"א). וכן יראה הרואה במשניות כתובות (פ' י"ג מ"ג) על שם אדמון וחנן, ובתוספתא כתובות (פ' י"ב) התקין שמעון בן שמח וכו' עד שהיה ענינם לחוק בישראל וקראו לו „תנאי ב"ד“ כתובות (פ"ד מ"ח). ובגללם בצדק נשפוט בלי ספק כי גם נוסח הגט כאשר נמצא במשנה ישן הוא מאד נהוג בתוך העם ואלה התנאים במשנה לא באו כי אם לפרש ענינו.

5) ולמען הראות לך, ידידי ש"ב, כי לא איש הקילותי וְקַשׁ דבר משפטי למורת רוח רגנים נעלסים, אציגה לעיניך דלתות שתיים — לדוגמא — ונראה במשוררים איך עשו חיל בהעתקת סדרי התפלה במקום שהיא לשון ארמי :

„דהוא אלה קשוט ואורייתיה קשומ, ונביאוהי קשומ ומסגי למעבד טבון וקשומ“ (וזהר פ' ויקהל) : „ער איזט איין גאָמט אין וואַהרהייט, זיינע מהאָרע וואַהרהייט, זיינע פּראָפּעטען וואַהרהייט, ער איזט עס, דער וואַהלהוט אונד וואונדער טהוט אין וואַהרהייט“ (מאָננהיימער) . . . ומשנהו : „דער מאַכטפּערקלאָרט וואַהלהאָטען אונס ערווייזט“ (מ. ע. שמערן).

והנה מלבד שלא תסכן מלת „וואַהרהייט“ בהוראתה להעתיק בה שם קשומ, אשר נאמר בתפלה זו שלש פעמים לשלש הוראות כאשר מדרה נראה, עוד יותר מזה, ידידי ש"ב, גם יחד בצדק נשפוט מישרים, כי נעלם מעיניהם לא לכד פתרון מאמר הארמי הזה, כ"א גם מעיננו, אשר ממנו שאב הפייטן משלו ומליצתו. כי : „ארך אפים ורב חסד ואמת“ ת"א : „מרחיק רגז ומסגי למעבד טבון וקשומ“ (שמות ל"ד ו'), „ורב חסד“ ת"י, „ומסגי למעבד טבון וקשומ“ (מלת קשומ מ"ס) (יואל ב' י"ג), „וגדל חסד“ תרגום, „ומסגי למעבד טבון“ (תהלים קמ"ח ח'). והנך הוא, ידידי ש"ב, כי הוסיפו ת"א ות"י מדעתם מלת „למעבד“ וגם שנו תה"ש (אטריבוט), „רב“ וכתבו תחתיו כינוני פעל „מסגי“ להטעים הענין על פי מחשבותם והכנתם. וכן „מגדול ישועות“ ת"י מסגי למעבד פורקן (שמואל ב' כ"ב ג"א) „הקרי מגדול כחול"ם והוא תואר“ (רד"ק), ולא תרגמו : „סגי טיבו וקשומ“ (כמו שנמצא רב מאד מחנהו, ת"י „סגי לחדא“ (יואל ב' י"א), ורק כאלו כתוב : ומרבה לעשות חסדים ואמת, לפי שחסרה להם אות השמוש יחס שבו, ששיעורו ורב בחסד ובאמת (מהבנת הערוך מפרתון).

ואולם לדעתי לא תחסר כל כמ, ודמיונם : פאָלח נובלת עליה (ישעיה א', ל'), שפירושו אלה שעליה נובלים אף שהתואר נובלת מוסב על אלה, וכן מגלחי זקן, שפירושו שזקנם מגולה (רד"ק), ולדעתי מזה הענין שְׁתָּם העין (במדרש כ"ד ג') גלוי עינים (שם) שפירושו עינו שתומה, עינים גלויות, וה"נ רב חסד ואמת : חסדו רב, אמתו רבה, ולדעת קצת : כאלה נובלת עליה, מלת נובלת היא תואר אל אלה כלומר נובלת מפאת עליה (המבאר בראשית מ"א מו) וה"נ רב מפאת החסד והאמת.

ומלת אמת תבא פה בהוראת חזק וקיום מגזרת ותקעתיו יתד במקום נאמן (ישעיה כ"ב ג') שפתרונו חזק וקים (רד"ק) ועומדת ולא תמוש — ומזה הענין :

„ועשית עמדי חסד ואמת (בראשית מ"ז כ"ט) ת"א: ותעבד עמי מיבוקשוט" (ליעבע אונד טרייע). וראש דברי הפייטן שפתח בו „אלה קשוט" מלת קשוט הוא ג"כ בהוראתו מענין זה, לְקַח מִלְשֵׁנָא דְקָרָא: „וה' אלהים אמת, הוא אלהים חיים ומלך עולם" (ירמיה י"י) ת"י: „וה' אלהים קשוט הוא אֱלֹהֵי קִים ומלך מלכין". והנה על פי דקדוק הלשון יחסר בקרא הנסמך, כי מלת „אמת" היא שם (נאָמען) ולא תואר (אַטריבוט) ושיעורו: „וה' אלהים הוא אלהי אמת" (ומלת הוא מהמשפט הבא „הוא אלהים חיים" מוסב גם על משפט הקדום) כחוקת הראב"ע אצל האהלה שרה אמו (בראשית כ"ז ס"ז) „דרך קצרה האהלה אהל שרה אמו וכן הנבואה עורר הנביא (דה"י ב' ט"ו ח') משפטו הנבואה נבואת עורר, וכן כסאך אלהים עולם ועד (תהלים מ"ה ז') משפטו כסאך כסא אלהים, וחסר הנסמך וכמוהו רבים, וה"נ משפטו „וה' אלהים אלהי אמת" ותרנומו: „וה' אלהים דקשוט" ובמקצת סדורי התפלה נמצא: דהוא „אלהא דקשוט" ולא צדקו כי בוחר איתא: „אֱלֹהֵי קִשׁוּט" ועשה מלת אלה נסמך.

אבל במדרש תנחומא (אשר בדינו מכבר) פרש' חקת איתא: אמר ר' תנחום וכו' אמרות ה' אמרות, וכי אמרות הקב"ה אמרות ואמרות ב"ו אין אמרות? אלא מנהג שבועולם מלך ב"ו נכנס למדינה ובני המדינה מקלסין אותו וערב לו קליסיהון אמר להון למחר אני בונה לכם דימסאות ומרחצאות ומכנים לכם אמת המים. וישן לו ולא עמד! היכן הוא? והיכן אמרותיו? אבל הקב"ה אינו כך אלא מאמר אלהים אמת שהוא „אלהים חיים ומלך עולם". וכוונת ר' תנחום להשלים חסר הנסמך בקרא במלת „אמרות", כאלו כתיב: „וה' אלהים אמרותיו אמרות אמת". רצה לומר מוסב על שלמעלה הימנו דאמר קרא על ע"א: אל תראו מהם כי לא ידעו וגם הַיִּטֵּב אֵין אֹתָם (ירמיה י"ה), לא כן הקב"ה כי הוא אלהים חיים ומלך עולם" לכך יכול לאמת דבריו, אבל ב"ו אומר לעשות ומת או תשש כחו או יורד מנכסיו ואין בידו לקיים, לשון רש"י, ודבריו לקוחים מהמדרש ויקרא רבה ריש פ' אמור, כי שם נמצא הלשון: „למה הוא אמת?" וברעת ר' תנחום הוראת מלת אמת הַנֶּה ג"כ מגזרת: „יתברך באלה אמן (ישעיה ס"ה מ"ז) ת"י יתברך באלהא קימא.

ולעומתו בירושלמי סנהדרין פ"א ה"ה: „חותמו של הקב"ה אמת, מהו אמת? א"ר בון שהוא אלהים חיים ומלך עולם". והנך רואה ידידי ש"ב, כי ר' בון השלים בקרא חסר הנסמך ע"י מלת חותם, וכאלו נכתב: וה' אלהים חותמו אמת, ובתלמוד בבלי שבת (נ"ה ע"א) בשם רבי חנינא: חותמו של הקב"ה אמת „פירש"י אמצעי לאותיות והראשון והאחרון על שם אני ראשון ואני אחרון ואני הוא" ולפי תלמוד ירושלמי סנהדרין מפורש זה בקרא „הוא אלהים חיים ומלך עולם" ונמצאה מלת אמת מפורשת ע"י סיפא דקרא.

אכן במדרש תנחומא אשר יצא מחדש לאור ע"י רבי שלמה באבער הביא ג"כ מאמר ר' תנחום (פ' חקת ס"ד) אבל השמיט עקר שרשיו מלת מאמר! ובהערה (אות צא) הראה זה החכם כי כל יקר ראתה עינו ירושלמי ברכות פא ה"ה.

בשם ר' בון וחרץ משפטו לאמור: ועקר דרשת רבי בון הוא בירושלמי סנהדרין פא דיה וכו' ובתנחומא הנדפס וכו' הגי' 'אלא מאמר אלהים אמת שהוא אלהים חיים ומלך עולם' הגה מלבד שהשמיט המלות 'מהו אמת א"ר בון' גם מלת מאמר מ"ס (11) הוא וכו' עכ"ל. וקרא ידידי ש"ב שם דבריו ובנקל תדע, כי על כל העמל שעמל בו ר' שלמה באבער להעריך ולהשוות כל כתבי יד אשר נמצאים תחת ידו, ובבקרת רועה עדרו העביר גם הוא כל אות נקוד ומלוא תחת שבט הבקורת ואספס אספה בתחתיות ספרו למען יעמדו ימים רבים וידעו כל באי חלד: המאות, שגיונות וזדונות הסופרים מדור דור ומלאה הארץ דעה כמים לים מכסים — בטרדא של מצוה זו לעשות ציונים לנדרמים לא נשאר לרבי שלמה באבער זמן לשום עינו ולבו אל תוכו וענינו, (כי יצרו סמוך ובטוח בהלומדים מדרש ותורה לשמה שיעשו כונים למלאכת שמים) ועל ידי כן גרע והוסף, קרב והרחיק רבי שלמה באבער מדעתו להשחשת הענין ולבלע חכמתו על יפעתו — והקורא לתומו אחרי קראו את כל יקר הנוסחאות והגירסאות לדעת מכטן מי יצאו ואים איפה הם — הגה עודנו עומד מרעיד ומכל תכנית אין ברוחו ונפשו שוקקה — והשתכר אל צרור נקוב, כי מאומה בידו אין! . . . וכבר הראיתי לך ידידי ש"ב כי מדרשו של ר' תנחום ודברי מדרשו של ר' בון הם מדרשים שונים זה מזה כי לעומת אשר ר' תנחום השלים חסרון הנסמך בקרא 'וה' אלהים אמת' ע"י מלת אמרות, וכונת המקרא 'וה' אלהים אמרתו אמת' השלים ר' בון חסרון הנסמך ע"י מלת 'חותם' ושיעור המקרא 'וה' אלהים חותמו אמת' וכן תחת לשון מדרש ויקרא רבה 'למה [הוא אמת]?' כתוב בירושלמי 'מהו אמת?' וכל קורא לתומו ויווץ בו יבין וישמע כי ללשון המדרש וי"ד היתרון, כי מלת למה מטעים הענין כאנוני ויפקה עינו, אבל מלת 'מהו?' ינהגו בכבודות, ואולם גם בזה וגם בזה תבאנה אלה המלות רק לסלסל ולרומם מדברות המאמר (רהעמארישע דארשטמעללונג) לצבי ולתפארת המליצה, ובתנחומא, הנדפס מכבר, נטה ידו אל הענין והחסיד הציצים והפריחים והזוללים והנמישות הסיר התז ותוכו נמצא מפורש ושם שכל.

ובשק"ר אני מלעזוב הענין עד אשר העירותי אזנך, ידידי ש"ב, לשמוע כי אין מקום עתי בזה לבאר ענין זה עד תכליתו — כי רבה היא מאד! — בשגם כי התרגומים על כתובים מעבטים אורחותם וכנראה לא שמרו דרכי ת"א ות"י כ"א בהמקומות ההם אשר התרגום היה לנחלת העם — ולכן ימצא בתרגום תהלים (קיי"ל) בסורו ממנו ואחו לשון המקרא (איוב ל"ז כ"ג) שדי לא מצאנהו שביא כח, וכנהה רבות, ואף כי אין רצוני להתערב עם המתפלספים במושגי התוארים (מ"ג ח"א פ' כ"ז וניב) כי שדי לא מצאנהו! ורק גרע במעשיו שהוא סניא כח וסניא משפט (ראב"ע), וביתר דלתות הפייט 'ואורייתיה קשומט ונביאוהי קשומט' דע לך ידידי ש"ב, כי הן הגה נוספות מאוחרות על שולי ספר הזוהר, וחסרות משפטי הלשון הנה, והוראתן לפי מקומם. אמת הפוך השקר מגזרת ואם אמת היה הדבר (דברים כ"ב ג) ובתרגומים שם וכלישנא דקרא (מלאכי ב ז) והראשון

הוראתו אמת בתוכו וענינו (איננערע וואהרהייט) והשני : אמת ונאמן ע"י שמיעתנו
 (בעוואהרהייטעט דורך דיא ערפֿאהרונג) — ודיך !

6) ועל השתדלותם לקדש לשון ארמי ירומן דברי הזוהר. והגני להעתיק
 לך לשונו ואתה ידידי ש"ב. תשפוט ולא אני : זוהר (פ' לך לך ס"ח) אחר הדברים
 האלה היה דבר ה' אל אברם במחזה : ככל אתר דכתיב באורייתא במחזה, דא
 שמא דאתגלי לאבהן. ומאן איהו ? שד"י שנאמר וזרא אל אברהם אל יצחק
 ואל יעקב באל שדי, כמא דאת אמר אשר מחזה שדי יחזה, וזא איהו חיזו דכל
 חזוון עלאין אתחזוין מגויה, כהאי מראה דכל דיוקנין אתחזוין ביה. וכלא
 חד : מראה, מחזה חד הוא, דא תרגום וזא לשון הקדש. אמר רבי יוסי
 סגיאין (?) אינון באורייתא. ועל דא הוה ליה רשו לאונקלוס לתרגם בהווא
 לשנא דגלי קב"ה באורייתא. ולשנא דא סתים ממלאכי עלאי ; במחזה דהוא
 סתים ממלאכי עלאי, דלא ידעי קרא כד ממלל ביה באברהם. מאי מעמא ? בגין
 דאברהם לא הוה מהול והוה ערל סתים בשרא. ובגין כך הוה סתים מגיהו בלשון
 תרגום כנוונא דא בלעם דכתיב אשר מחזה שדי יחזה סתים הוה מלה מגו
 מלאכי השרת, בגין דלא יהא לון פטרא (פ"י פתחון פה) דקב"ה ממלל בהווא
 ערל מסאב, דהא מלאכי קדישי לא נוקקין בלשון תרגום.

ואי תמא דלא ידעי ? והא נבריא אל אולף ליוסף ע' לשון, ותרגום חד
 מע' לשון הוא, אלא מנדע ידעי, אבל "לא נוקקין" תנן, דלא חיישי ולא
 משגיחין עליה. דהא מאים איהו קמייחי מכל שאר לשון, וא"ת הואיל
 ומאים איהו ממלאכי עלאי, אמאי תרגום אונקלוס אורייתא כהאי לשון
 ויונתן בן עוזיאל המקרא ? א) אלא מאים איהו קמייחי והכי אצטרך
 דלית קנאה למלאכי עלאי בהדיחי דישראל יתיר (כצ"ל ולא ככמקצת
 נוסחאות יחיד), ועל דא תרגום תורה ומקרא כך, ולא מאים איהו, דהא
 בכמה (?) דוכתי קב"ה כתב באורייתא הכי, ובגין כך סתים איהו ממלאכי
 עלאי קדישי, ועל דא אתגלי ביה באברהם בארה סתים דלא ישגחון ביה
 מלאכין קדישין ולא יהא לון פטרא דקב"ה אתגלי על בר נש ערל" . .

ועיניך תראינה, ידידי ש"ב, כי כל הדברים האלה קבין מחבר ספר הזוהר
 מעל פני התלמוד אשר נפוצו שמה. ועקר שרשיהם בתלמוד סומח (ל"ג ע"א) ;
 "ר' יוחנן אמר כל השואל צרכיו בלשון ארמי אין מלאכי השרת נוקקין לו לפי
 שאין מלאכי השרת מכירין בלשון ארמי" ומקשה : "ואין מלאכי השרת מכירין
 בלשון ארמי, והתניא יוחנן כ"ג שמע בת קול וכו' ומעשה בשמעון הצדיק ששמע
 בת קול וכו' ?" ומשני : "בת קול שאני דלאשמיע עבידא" (ראה שם פ"י רש"י) ואי
 בעית אימא נבריא אל היה (אצל יוחנן כ"ג ובמעשה דשמעון הצדיק והוא השמיע
 בת קול בלשון ארמי) "דאמר מר בא נבריא אל ולמדו שבעים לשון ליוסף". ונזכרו
 דברי ר' יוחנן האלה, בתלמוד שבת (י"ב ע"ב) ובתוספות שם העירו על מאמר

(א) ראה בספר המטפחת ס"י קס"ח : דכתיב כי כל בשמים ובארץ ותרגם יב"ע וכו'
 "והשיג עליו מתלמוד מגלה ופה בפה מלא אמר מחבר הזוהר בעצמו "ויונתן ב"ע תרגום המקרא".

ר' יוחנן: "לכד מגבריאל שלמד ליוסף ע' לשון" כשנוי' דאבע"א. ומחבר ספר הזוהר עשה מזה דיוק מבה קושיא, ולא חלק למלאך גבריאל' כבינה יותר משאר רבבות קדש. ועוד תראה (ש) כי התוספות המה ראו כן תמהו "שהמלאכים אפי' מחשבה שבלב יודעין ולשון ארמי אין יודעין?" והרא"ש בתלמוד ברכות (פ"ב סי' ב) חלק בין הדבקים ליישר הדורותם, שודאי מכירין בכל לשון, ולשון ארמי דוקא מגונה בעיניהם להזקק לו" (ולפי דבריו הלשון "לפי שאין מלאכי השרת מכירין בלשון ארמי" איננה מדברי ר' יוחנן, ורק מדברי המקשן בס"ד. ובהמענה "בת קול שאני וכו'" נכללה סדרתו) . ומחבר ספר הזוהר למען סבב את פני הדברים נקט בלשונו תחת מלת "מגונה" "דהא מאים איהו קמיהי" (א) וזוהר חשב להציל לשון ארמי (אשר היתה לסגולתו) מלשון גדופים. ולכן הוסיף להכפיל את דבריו "ולא מאים איהו" והכי אצטרך דלית קנאה למלאכי השרת בהדייהי דישראל יתיר, והנה אף כי על משפטו זה — שהפך והתהפך כאופן במליו — תשכון עננה (דונקעל איזט דער רעדע זינג) בכ"ז יבא קל מהרה כל משכיל וחקרו ויוציא לבקר משפטו, כי גם אלה הדברים לא מכטן מחבר ס' הזוהר יצאו ושאלים הם לו מלשון התוספות (ברכות ג' ע"א) שכתבו בשם העולם "שלכך אומרים קדיש בלשון ארמי לפי שהוא תפלה נאה ושבח גדול כדי שלא יבינו המלאכים והיו מתקנאין בנו". ותיקון לשונו: "והכי אצטרך. כי היכי דלא תהוי קנאה למלאכי עכאי בהדייהי דישראל יתיר" ומלת יתיר תרמו על מדרשם בתלמוד שבת (פ"ח) "כשעלה משה למרום אמרו מלאכי השרת לפני הקב"ה רבשע' מה לילוד אשה בינינו? אמר להם: לקבל תורה הוא בא. אמרו ליה: חמדה גנוזה תתקע' ד דורות אתה מבקש לתנה לב"ו: מה אנוש כי תזכרנו וכו'?" ובתלמוד מגלה (ג' ע"א) תרגום של נביאים יונתן בן עוזיאל אמרה וכו' יצאתה בת קול ואמרה: "מי הוא זה שגלה סתרי לבני אדם?". ולעומת זה יסד בעל הזוהר בפיוטו (פ' ויקהל): "ולא על בר אלהין סמיכנא" כלומר שתקן התפלה בלשון ארמי אף שאין נזקקין לה המלאכים להכניס תפלתו לפני הקב"ה, אלא בא"ל דשמי" וחפצנו להתפלל אל ה' לבדו בלי אמצעי.

ואולם בכל אלה הדברים — כאשר עינינו ראו — אין כל חדש, ואך מלוקמים המה זער שם וזער שם וצוררים בשמלה חדשה לפי רוח המלקט ולתכלתו המרחפת על פניו: לסלסל ולרומם לשון "תרגום" דאמר רבי יוסי

(א) ואחר זה חפשתי בספר המשפחת להגאון ר"י עמדין ומצאתי כתוב: "לא נזקקין תנן דלא חישי וכו' דהא מאים איהו קמיהי" . . . זה לקח מן התוספות. והם באמת דברים תמודים כמו"ש במו"ק עכ"ל. ותקפה עליו משנתנו על הגאון בעל המשפחת שהלשון "לא נזקקין" הוא לשונו של ר' יוחנן (סוטה ל"ג ע"א ושבת י"ב ע"ב) ורק שהזוהר כתבו בשם רבי יוסי בעבור היתה כונתו להקדימו בזמן, כמו שהעירוני; והלשון "דהא מאים איהו קמיהי" לא נמצאה בתוספות בשום מקום, כי אם בהרא"ש ברכות (פ"ב) כתב "לשון זה מגונה בעיניהם". וספר מו"ק (מור קציעה ?) אין ת"י ולא נמצא במקומו.

„סגיאין אינאן באורייתא . . ולא מאיס איהו, דהא בכמה דוכתי כתב באורייתא הכי, ועתה אתה ידידי ש"ב, לכה וראה, תא חזי!" אף כי שגן מחבר ספר הזוהר כל חושיו וירק את חניכיו להגביה שפת ארמית על כנפי נשרים ולהרימה מאשפות — מתוך מחצצים בין המשאבים — ולשים קנה בין הכוכבים, ולמענהו — לכבוד עצמו וספרו — דרש דרש חדשה: „מראה, מחזה חד הוה, דא תרגום ודא לשון הקדש" — (אם כי שרש חזה נמצא בתורה: ואתה תחזה (שמות י"ח, כ"א) ויחזו את האלהים (שם כ"ה, י"ב) ובנביאים וכתובים ימצא יותר ממאה וחמש ועשרים פעמים, וא"כ אין יסודתו בלשון ארמי יותר מבלשון עברי? ולפי משפטו ודינו יהיו שרשים אין מספר „תרגום" כמו: אמר, עבד עליה גלה, שמר וכמוהם רבים!) — ככל זאת לא ערב את לבו להחליט כי „התרגום" ככתבו וכלשונו הנהו תנן בסיני ביתר שאת ויתר עזו משאר שבעים לשונות, ורק אמר: „על דא הוה ליה רשו לאונקלוס לתרגם בהאי לשנא" מפני מה? „דגלי קב"ה באורייתא . . דהא בכמה דוכתי כתב הכי . . דסגיאין אינאן באורייתא", והדברים האלה ברור ימללו כי רק נגלה בתורה שלשון ארמי לא נכזה ולא נמאסה: הלא בתורה בנביאים ובכתובים חלק לה כבוד (בראשית רבה: אמר ר' שמעון בר נחמנו אל תהי לשון ארמי קלה בעיניך שמצינו בתורה בנביאים וכתובים שהקב"ה חולק לה כבוד וכו'), והתכוונן בה בינה ידידי ש"ב, שאף במחזה הלזה אשר כל חזונו עלאין אתחזיין מגייה, כי בו הראה מחבר ספר הזוהר את כל גניו אהבתו אל לשון ארמי — אתה תחזה — (תבחר לא כתיב, אלא תחזה, לפום חיזו דעיינין; כמאי? בדיוקנא דבר נש וכו') (וזהר פ' יתרו) — בשבעה עינים אחרי מששת את כל כליו ומשכיות לבבו עברו לפניך, כי לא מצאת בדבריו מקבלת לשון ארמי מסיני כל מאומה, ומי בכל קהל „המקובלים" נאמן יותר (קאמפעטענטער) ממנו? הלא הוא אביהם! . . אבל את כל תמונות המהבילות חבל הבלים אשר בפניו לא יראו עוד תראה מאחריו! כי מן הוא והלאה עד דור יותר ממאתים שנה אחריו עלו מעלה מעלה „בסתר" המדרגה עד גובה שמים וקדשו את „התרגום" וגם את לשונו כאלו שמעו בסוד אלהים מתוך הענן והערפל כי לשון ארמי שבתרגום נתנה בסיני (תשובת רמ"א סי' ק"ל בשם הגהמ"י) „והתזָהר" יותר „מהזָהר"! (פאָפּסטליכער אלס דער פּאַפּסט).

ואני במרם אפרד ממנו לא אכחיד תחת לשוני מלהודיע: כי אף כי השתנה והתחפש בעל מחבר ספר הזוהר (גם פה) כלבוש ישן נושן וְשֵׁם אַרְמִי ר' יוחנן האמורא כפי רבי יוסי התנא ובכונתו להתנכר אמר מלת תנן, ככל זאת שוא שקד שומר! כי לא נשמר משארי בשרו, כלי משרתיו (פיו ולשונו) — הולכי רכיל כולמו וגלו סודו! פקח עיניך, ידידי ש"ב, ושמור את פיהו ותספור מלת „תרגום" או בחברת „לשון תרגום" ארבע פעמים כמאמר הזוהר הלזה,

(א) ובמקום אחר מתחפך כחומר חותם על מה שאומרים קדיש בלשון ארמי: „קדישתא דא איהו סלקין בכל סטרין לעילא ולתתא ובכל סטרא מהימנותא וכו' ואנן בעינן למימר לה בלישנא דסטרא אחרא, (וזהר תרומה).

ופתרונום "ארמי" או "לשון ארמי". וכן הוא בהוראה זו בתלמוד (שבת יב סוטה לג) כל השואל צרכיו בלשון ארמי, ובתלמוד ב"ב (ח' ע"ב) גם כי יתנו בגוים וכו' אמר עולא פסוק זה בלשון ארמי נאמר; אמר רב יהודה אמר רב אדם הראשון בלשון ארמי סיפר שנאמר ולי מה יקרו רעיך (סנהדרין ל"ח ע"ב) ובמדרש ב"ר "אל תהא לשון ארמי קלה בעיניך וכו'". וככה הוא במקומת רבים. אבל מלת תרגום הוראתו: העתקה מלשון עם זה אל לשון עם אחר בכלל. ובלשון עברי מליצה מגזרת כי המליץ בינותם (בראשית מ"ב כ"ג) ת"א: "ארי מתורגמן הוה ביניהון"; כתב ארמית ומתרגם ארמית (עזרא ד' ז') האותיות ארמית והמכתב היה מפורש ארמית (רש"י) ולכן המלות: "מקרא ותרגום" ילכו שניהם יחדיו ולא יפרדו, יגר סדרותא הוא תרגם של גלעד. זה המקרא לשון עברי והתרגום לשון ארמי. ובידו ספר איוב תרגום (שבת קט"ו) פ"י: ובידו העתקה מספר איוב. וכן יפורשו כל המקומות (מגלה ו' ע"ב; ידים פ"ד מ"ה) ואין פה מקום לכאן זה יותר. אבל לכתוב "ותרגום חד מע' לשון הוא" תחת: "ולשון ארמי חד מע' לשון הוא" הוא שלא מדרך המשנה והתלמוד! ואולם את מקורו אשר ממנו שאב מחבר ס' הזוהר דבריו כבר הגדתי לך, וממקור ההוא שאב גם דרכי לשונו וחסרונו. וזה לשון התוספות ברכות (ג' ע"א) "מה שאומרים קדיש בלשון ארמי לפי שתפילה נאה ושבח גדול הוא על כן נתקן בלשון תרגום שלא יבינו המלאכים והיו מתקנאין בנו . . . אלא נראה . . . שהיו רגילין לומר קדיש אחר הדרשה ושם היו עמי הארצות ולא היו מבינים כולם לשון הקדש ולכן תקנודו בלשון תרגום שהיו הכל מבינים שזה היה לשונם". ומדבריהם לקח מחבר ס' הזוהר הענין וגם מלותיו "קנאוד" "ולשון תרגום" וחי האמת! כי לשון התוספות. אשר מתאימת עם הזמן אשר חיו בו עוד מתוקנת עשר פעמים יותר מלשונו אשר חשב לתתה בפי התנאים. אשר חיו כתשע מאות שנים ויותר לפניהם. והבל יגע! הלא גם באלה הדלתות סימני זמן חייו רשומים בכתב אמת בדיו עמו. ובספרים כתובים בימים ההם ימצא כתוב: "והתיר ר' יואל להעתיק לגר ספר חומש מספר פסול של גלחים (sic!) בשביל שהגר לא ידע לשון הקדש אלא לשון גלחות . . ." (Lucus a non lucendo!) (הגהות מיימוניות פ"א מה' תפילין). כי כאשר נכר רוח דור ודור באמרי דורשיו — ככה נסקן גם זמן חיי כל כותב ספר ע"י סגנון לשונו. וגם אם יסתר במסתרים וסתר פנים (לארפע) ישים — הנה נגד רצונו פיו ושפתיו יעבתוהו והכרת לשונו תענה בו ובזמן חייו.

ואף גם זאת, ידידי ש"ב, אחרי אשר הראיתך המקרה אשר קרה למחבר ספר הזוהר ודומה כנורלו לגורל ילד תם הלזה, אשר הושיבתו אמו לשומר הבית, והבית מלא נאדות חלב; והנה אך יצא יצאה וכבואה הביתה ועיניה משוטטות בכל ונסתרתו בדברים לאמור: "אל בני, אל לילדים לחם גנובים! ומדוע שתית מנאד החלב ושמת בסתר? . . ." הלא צויתך לבלתי נגעם! וחרדת אם נתנה מוקש הילד כאמרו: "אמי, אל באפך תוכיחני . . . לא פעלתי אןן . . . לא אכלתי ולא שתיתי . . ." ותען אמו ותאמר: "לא! כי אכלת ולא מחית פך, והנה מיץ חלב

עודנו על שושני שפתותיך!" — כן גורל מחבר ספר הזוהרי אשר נתן בלאט דברי רז"ל ודברי התוספות והרא"ש בילקוטו ומפלל בר לשונם ושְׁבָבִים מִן מְלִיקָהֶם לנצח לא יִמְחוּ מבין שורות ספרו, יד מבקרת סְפָקָתָם במקום ראים; עתה ידידי ש"ב, אֲרַאךְ כי גורל מחבר ספר הזוהר עוד נופל פעמים שבעים ושבע מגורל הילד הָלֵז, כי הלא זה אכל יְשֵׁפֶת הבקר, משמן החלב הִצֵּף על פניו, ואת מֵי הַחֶלֶב הַשֶּׁאִיר הַשֶּׁאִיר בתחתית הסיר — ומחבר ספר הזוהר שלח יד לאוצר בית היין והעלה בירו מלא קמצו — שמרים! האין זאת? שים לְבָךְ, ידיר נבחר, וכחון אך לרגעים אמרי ר' יוחנן (שבת י"ב ע"ב) לְבַא עַד תְּכֹנְתֶם ועד מהרה תשפוט מישרים, כי כל ישעו וכל חפצו אך להשיב בני דורו, ולכן הזוהר את בני עמו מהתפלל אל ה' בלשון ארמי, לשון הדיוט — כאשר דברו בה אז דלת העם, ועדותי ממשענות ותשובות אשר נפלו בין ר' יהודה (א) ור' נחמן (תלמוד קידושין ע"ע) על לא שָׁמְרוּ על דל שפתיו מלדבר בעמקי שפה "פורתא דגונדרייתא" "קרפיטא" "איתרוגנא" "אנבנא" לא לשון תורה ולא לשון חכמים, וראה שם כל הענין ותראה כי שם כלל שפת כל הארץ בחדלם לבנות המגדל, וכאשר אנשי כנע"ג נתנו לבם לתקן נוסחי התפלות לעדה ולקהל עם למען יגידו במקלות ברכת ה' ומהללו בלשון צחה ויעתירו אליו משאלות לבם בלשון הקדש (רכ"ב ה"ח פ"א), ככה השתדלו אנשי לבב הבאים אחריהם ככל דור לזרות ולהבר גם תפלות היחיד, כי יעמוף ולפני אלהיו ישפוך שיחו בקדרו ועל משכבו בלילות בצר לו ותככה נפשו במסתרים, זאת היתה מגמת פני רב יהודה כאמרו: לעולם אל ישאל אדם צרכיו בלשון ארמית, ומודעת זאת מאד גם לנו כי לשונם זו היתה אז מעורבת כפי ההמון מלשונות רבות, יוני ורומי וכנהג, כאשר יורו לנו ספרי המדרשים (הישנים) והתרגומים המאוחרים, וכאמרו: "אין מלאכי השרת נזקקין לו" אך הלוך הלך ר' יוחנן במשלו בעקבות הנביאים: הם המה המשילו לעיני בשר מלכות שמים למלך יושב על כסאו וכל צבא השמים עומד עליו מימינו ומשמאלו (מלכום א' כ"ב י"ט) ואתה מרכבות קדש (דברים ל"ג ב). שרפים עומדים ממעל לו (ישעיה ו'). ועל פי אלה המשלים המעים גם ר' יוחנן לקחו בנשאו משלו במלאכי השרת, כלומר: אם כי בוחן לבות ה' ולפניו נגלו כל הלשונות, אם זכה ואם ישרה, אם מעורבה ואם משחתה — הגה בכ"ז לא תהיה לתפארת אדם לעיני מלאכי השרת... על דרך ודברת הנביא: "הקריבהו נא לְפָחֶתְךָ הירצך או הישא פניך? ... כי מלך גדול אני!" (מלאכי א'), ועתה ידידי ש"ב, התכונן נא: איך השתמש

(א) ורב יהודה זה, שבא במשפט עם רב נחמן על שלא נשמר לדבר נכונה, באמת היה איש מלומד בלשון, והוא הסדיר ערך ותקן ברכות אירוסין כלילות יופי נהוגות אתנו עד היום (כתובות ד' ע"ב). וגם רב נחמן ראש הגולה שהזמינו לדינא לקמי' (קדושין ע"ע) אחרי אשר הכיר מעלת רב יהודה וגדולתו לא השך לכבדו מאד ואמר בלי בושת פנים: **השתא שותא דמר לא נמיננא וכו' . . .** אבל גם תכונת לב רב נחמן השונה מדוברת בה, אף כי היה עשיר ונשיא עם ונשא שבט מוסרו ומשמרו על כל הנעשה — בכ"ז נסוג אחור והדר פני גדול ממנו; ובמקום גדולתו — שם ענותנותו.

במשל הזה מחבר ספר הזוהר? ושים כה נגד ענין המקום אשר ידבר בו: „כמחזה דהוא סתים ממלאכי עלאי דלא ידעי בקרא כד ממלל ביה באברהם“ המשיל קב"ה עם רכבות קדש לילדים משחקים ומתחבאים ומתגנבים בתחבולותם (ער לאָסט דען ליעבען הערר גאַטט „פֿערשטעקערל“ שפיעלען.) „בגין דאברהם ערל וסתים בשרא . . . דלא יהא להון פטרא . . .“ א) הנה לא שמר פיו ולשונו לְמִשְׁלֵי מַשְׁלִים, כי המלאכים באלהים ישימו תפלה ובאברהם כחירו! ומכניתך תבין ידידי ש"ב, כי משליו מְשָׁלִי אָפְרָ! כי מי יאמר למלך מ"ה רם ונשא מה תפעל? והוא באחד ומי ישיבנו ונפשו אָתָה ויעש! (איוב כ"ג.) ובחון עוד זאת: רז"ל בקשו להגדיל ולרומם מעשה יונתן בן עוזיאל אשר עשה, כי תרגם את הנביאים בלשון ארמי, לשון מוכנת כדורו לכל, כעם ככהן, וע"י באר סתומים „והסיר מחלוקת מישראל“, ולעורר לב השומע לקראת המעשה הגדול להפלא ופלא אמרו: „יצאתה בת קול: מי גלה סודי לבני אדם? ועתה גם נא להשוות למטעמיהם דברי הזוהר: „אמאי תרגם יונתן כהאי לישנא? . . . הכי אצטרך דלית קנאה למלאך עלאי בהדייהי דישראל יתיר“ בינה נא זאת, ידידי ש"ב, שלא נתן סבה וטעם להעתקת הנביאים בלשון ארמי: למען יבין העם, כ"א: למען לא ישמעו המלאכים! אדה מחבר, לְגַבִּי חומר נבך! ואם תריח בריח הניחוח אשר עשה הזוהר במלת „מחזה דא תרגום“ קום עוד ידידי ש"ב, וטעם גם משנהו: „בראשית ברא אלהים: האי קרא אית לאסתכלא ביה, דכל מאן דאמר אית אלהא אחרא, אשתצי מעלמין כמה דאתמר: כדנא תאמרון להום „אלהיא דיא שמיא וארקא לא עברו — יכדו מארעא ומן תחות שמיא אלה! (ירמיה י"ו) בגין דלית אלהא אחרא בר קב"ה בלחודהו. והאי קרא איהו תרגום בר ממלה בסף קרא „אלה“ וכבר בא בארמי בעזרא (ה' ט"ו) בכתיב כמו שהעיר הרד"ק.) אי תימא בגין דמלאכין קדישין לא נזקקין לתרגום ולא אשתמודען ביה? מלה זו יאות היא למימר בלישנא קדישא, בגי' דישמעין מלאכין קדישין ויהון נזקקין לאודעא על דא! אלא ודאי בגין כך כתיב תרגום דלא נזקקין ביה מלאכין קדישין ולא יקנאון בבר נש לאבאשא ליה, בגין דבהאי קרא בכללא אינון מלאכין קדישין דהא אינון אלהים מקרוון ובכללא דאלהים הוו, ואינון לא עברו שמיא וארקא.“ (זוהר בהקדמה) וצחוק עשה לו מחבר ספר הזוהר ממושג „מלאך“ ודמה היות יהו „המלאכים“ כמוהו: מלקטי המלין (וואָרטקלויבער) לדבר אשר אין לו שחר וינתחו המשפטים לנתחים מבלי להשגיח אל הענין והכוונה! עליו ועל סגנון משליו יאמר משל הקדמוני: „חוח עלה ביד שכור, ומשל בפ"י — „חסידים!“ . . . אבל דום, עמי, דום! כי כמעט תשאני רוחי ואשמע אחרי: קול רעש גדול! ומאחי הזוהר, אשר מגו לו למדבר רבי שמעון בן יוחאי

א) ובמקום אחר ניתן טעם לפגם על מה שאנו אומרים הקדושה בחדא זימנא עם המלאכים „בגין דיקרא דקב"ה לא ישתלח עילי ותתא בזמנא חדא“ (זוהר תרומה).

ויתר התנאים (חבריו א), נתנו עלי בקולם לאמר, איך לא אירא מחאריך לשון נגד "זוהר הקדוש" ואמרותיו אשר לא נערוך מפני חשכת שכלנו . . . וכאלה דבת רבים הבל הבלים מגור מסכיב . . . אבל לנו יספוק בקורתנו זאת להפיץ אור על רוח דורו והדורות אשר קמו אחריה הלך בדרכיו עד שקדשו את ספרו ובעבורו גם לשונו לשון ארמי לקדש קדשים.

(7) וביתר חלקי נוסח הגט כהיום הזה — כאלה: שם המקום ושמות האיש והאשה, אשר חוברו לו יחדיו אחר אחר בכל דור ודור — אין לי לדבר ואין לבקר: כי אין למו ענין וקרבה עם הנוסח הנהוג, אכן לא נפלות ממני, ובאזני שמע שמעתיד כי נפשך מתאמצת בכל עוז לאלצני להגיד לך משפטי גם עליהם, ידידי ש"ב! הנה אמת הפצתי במוחות ומלבי אוציא מלין בלי עצור ואומר: הנה לא ידעתי דבר עליהם ולמענם כל מאומה, כי לא אוכל לכלכלם כגדר הנוסח אשר הנו נהוג בעמנו זה יותר מאלפים שנה ומעיניו במשנה ותוספתא ובתלמודים ונמשך אחרינו בהתלכנו מגוי אל גוי וממלכה אל ממלכה כחוט השני מימות שבתנו בארץ המבורכה: שם אחזוהו אבותינו ונקשר בנפשם בעבותות האהבה והרגילות, ואנחנו את אשר הורישונו אבותינו לא נרפה, אבל אלה הנוספות מקרוב: דלתות רבות מלאות שמות אנשים ונשים פרי אדמת צפון (והכרת פניהם תענה בארץ מולדתם) הנה הנם כהררים שאין תלויים אף בשערה ורק פורחים באויר (אויר שאינו מחכים) ואין להם עקר ושורש במדעים ואף לא משען ומשענה להסמך על שום משנה ותלמוד — נספחו על הש"ע אחרי כלותו. האין זאת ידידי?

קום עתה ונקרא יחד דברי הרמ"א (אשר גמר בפטישו מחליק את השלחן הערוך והסגיד דלתיו) בכתבו: "וכל כנוי שמשנתנה מכת לשון המדינה וכו' וכן בקריאת התיבות וכו' הולכין בהם אחר לשון בני אדם במדינה שנותנין בו הגט ואין להקפיד איך נמצאו השמות והכינויין כתובים . . . ולכן סדר לגיטימן משונה זה מזה, וכן נראה לי להורות", (הג"ה אה"ע ס"ס קכ"ט) והנך רואה, ידידי ש"ב, כי על פי פסק דבריו הרישות נתונה לכל מסדר הגט לכתוב שמות הערים ושם המגרש והמתגרשת על פי חוקי לשון מדינה ומדינה אשר גרים בה, ובשפה ברורה עוד יותר כתב זה הענין להלכה ולמעשה הגאון בעל תשובת נוב"י (אה"ע מדויק סי' קמ"ז) ע"פ כתבי מהר"א"י (סי' קמ"ג): "בקריאת

(א) וראה ידידי ש"ב, כי הגאון המקובל הנורא לאות ולמופת בישראל לפני מאה שנים (בעל המספחת) לא השיב אחר ימינו כמדובר בצד רוחו לעיני בני עמו אז — מלכתוב כדברים האלה: "כוונת הספר (הזוהר) כאן פליאה נשגבה לא אוכל לה וכו' מה אומר ואדבר לבי מר ונשבר לראות כתוב בספר (קדוש יאמר לו) כדבר הזה אשר אין לו ישחר ויניף תורת אמנו לתלות ביקי סריקי ברשב"י (ה"ו!) הלא חרפה היא לנו!" ועתה ידידי ש"ב — אל תתמה על מורשי לבבי כי קמתי אחרי מאה שנים — אחרי כי נודעת לנו מאד חשבת "הקבלה", כי מוקדם קדמתה ממוקם אפל תהליך והשתרגה אל עקבנו ושמה קנה בקדקד נבובים כמחלה ממארת לשמחה בקמונו — ודברתי כאשר ירחש לבי.

ובכתיבת השמות נגט אין משגיחין בלשון ההמון אלא הולכין אחר לשון צח של אשכנזי"ם זכו" ועתה מה חסרנו, כי באו אלה בלוחותיהם וחשבו לעשות סדרים לכתיבת השמות כחוק ולא יעבור? הלא דרכי הכתיבה ומשפטי הקריאה מהלכים ולא עומדים המה, נעים ומשתנים כמעט בכל חליפות שנות גבר, כאשר מודעת זאת מאד לזודעי לשון עם ועם — ולכן יגיעתם בדי ריק ומעשיהם ללא הועיל בערך . . . וכמעט אמרתי בחפזי כי חשבו להועיל בלוחותיהם לרבנים ההם אשר רמעזן צדקם א) לא ידעו שום לשון וספר חול (כנודע) ולא לה הוסיפו על שלחן העורך מערכיהם . . . לאלה דייקא, כי כל משכיל ויודע כאשר יבחן אף לרגעים הרלתות יתחלחל ויקרא בצדק: "ערככם ערבא צריך!" וגם אמנם הלא אוזן מלין תכחזן ולב יבין מדוע חתר הכי" (אה"ע סי' קכט) לתור בספרים אם כותבים דויד (כיד"ד) או דוד (כלי יוד), גרשם או גרשון, אליה או אליהו — כי אלה השמות כבר נמצאו בכתיב הקדש — והחפץ בהם לדעת איזה מהם ישבר בכתיבת הגמ. אבל היש טעם בריר חלמות להורות כי בארץ צפון כתבו לפני מאה שנים שם אשה "רשקא" בלעג לשון אין בינה בלי ניקוד ובלי אותיות למלאות מקומו? ועד הנה אין לדעת אם קריאתה "רישקע" "רישקא" או "רֶאֶשְׁקָא" נכונה, אבל זאת ידענו (כאשר העירוני) כי הוא מגזרת מלת "רֶאֶזַע" בלשון אשכנזי ונשתנה במכמא שלאויש . . . וכחנה רבות יקילו . . . אשר אינני שוה לי לבקר מפני-הכבוד . . . כי האהבה תכסה על כל פשעים אצל הרבנים האלה המסובלים ומצויינים מאד בכל פנות המשנה והתלמוד. אבל נעדרה מהם כל ידיעה בלשונות ובתומת לבכם בלי מחיש חסרונם ערכו את לבם לגשת אל מלאכה אשר לא שעררה ולא ערכוה — לא למדו יסודותיה לא מהם לא מהמהם — וזה פקיה! ועתה אתה ידידי ש"ב, איך תבקש ממני לחרוץ משפטי על דבר אשר לא ארח להכרה עם נוסח הגמ. אשר אך עליו תטוף מלתי? ינחוו כבוד וצדקת אלה הרבנים במקומם, ואנחנו נקיים!

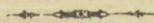
א) אף כי הגאון ר"י עמון ז"ל המקובל הנורא ילעג לנו בכתבו: פשיטה אין קפידא ללמוד לשון גרדא; ומי נעלם שיוסף ידע שבעים לשון? והוא ודאי מעשה גדול ויקר! מי יתן ואדע מלמד הלשונות, אלך אליו במקלי ותרמולי ילמדני! מי יתן אמצאהו עשרות אענדנו לי זכו" (מטפחת ח"ש סי' כ"ז ב').

תקונים.

צד 5	שורה ט' "לפני" יש לתקן: לפי
צד 8	"ה' ת"א" יש לתקן: ת"
צד 11	"כיא" נאה" יש לתקן: נעה
צד 14	"מ' ד'תצבין" יש לתקן: ד'תצבין
צד 15	כי "יעוררו-ממשנתם" יש לתקן: יעורו משנתם
צד 16	א' "המבונים" יש לתקן: המבינים
צד 16	ב' (בהגליון) "בספרד" יש לתקן: בצרפת

אָפּךר כּלֹת הַדפּסת „פּתשגן כּתב תּשובתי“ זוּ בא לירי ספּר „נחלת יהודה“ מהגאון שׁיך ז״ל ומצאתי כּתוב „בהעלמות“ (סוף מענה ח צד 6) את אשר העירוני על ספּר המטפּחת (צד 33) שנתחלף לוּ תוספות ברא״ש. ועל יתר דברי שׁיך (שם) לא יתנני רוחי להסב פני מהציל את בעל המטפּחת מחמאת העלם דבר לפי מחשבת שׁיך; ותהי להפך, כי בעל המטפּחת כלל (שם) בשלש מלות הוות קשה, אשר לא שזפתה עין שׁיך, כאשר עד מהרה נראה. וכתמי לבקר אחריו יבוקר גם הלם, איך יאמנו דבריהם ז״ל; „כל המוסיק—גורע“ וכל יתר — יהי לחסר! הנה כבר ידומון מלי במאמר מוסגר (בהערה צד 33) כי סברת הרא״ש (ברכות פ״ב סי׳ ב׳) „אלא לשון זה (הארמי) מוגנה בעיניהם להזקק לו“ היא לכל מראה עיני הקורא כמתנגדת ללשון התלמוד שבת (י״ב ע״ב) וסוטה (ל״ג ע״א) שכתוב: „לפי שאין מלאכי השרת מכירין בלשון ארמי“ ולשון „אין מכירין“ משמעותם שאין מבינים לשון זו כלל, ולא „שׁיורעין, אבד אין נזקקין“? ויותר מזה עוד כי לפי שאלת התלמוד (סוטה ל״ג) מיוחנן כ״ג ששמע בת קול בלשון ארמי כמעט לא חלה, הלא לשון זו שומה בפיהם, ואיך יפלא (בעיני השואל) שמשתמשין בה לרצון קונם ופקודת שולחם? ואף גם זאת שלדעת הרא״ש על חנם חתר התלמוד (סוטה ל״ג) להבדיל בין ידעת שאר המלאכים לידעת מלאך גבריאל, כי אם איתא דשאר המלאכים מבינים לשון ארמי ורק שאין הריחם בה) עד כה אכירנו לא נדע אם גבריאל ידע בלשון ארמי וחפץ בה מאד, ורק שמענו שלעת הנחוצה עמד ליוסף למלמד (לשון זו) בצד לו? ואם כן איפוא מה ימריצנו להתליט ממנו שהוא השמיע את הבת קול יותר משאר המלאכים „העושים באימה וביראה רצון קונם“? . . . כל אלה השאלות רוקמו במלות מעטות שכתב בעל המטפּחת: „והם באמת דברים תמוהים.“ ואולם בעל מחבר ספּר הזוהר, אחרי אשר התחפש בלבוש ישן נושן וישם דברי ר׳ יוחנן (האמורא) האלה בפי רבי יוסי התנא — שכל את ידיו לקחת מהתלמוד רק הדברים ההם אשר יאותו לעיניו ומגמתו, ולכן ישם בכליו סברת הרא״ש ואחו בידעת גבריאל לעדות שכל המלאכים מבינים לשון ארמי ולא יפרדו; והתברך בלבבו (בשמו בסתר ובמחשך) „שלא המצא תמצא הגנבה בידו“ להרוע עליו כנגב — הלא דבריו סותרין דברי התלמוד! . . . ומעתה תשובת הגאון שׁיך שכתב (שם) על בעל מחבר ספּר הזוהר: „הנה ראה גמרא דסוטה בתחילה ולא ראה בסופה דמסיק אבעיא גבריאל היה זכו כלומר שאני גבריאל שמבין הוא“ — נשארת מעל. ונהפוך היא: שהמאמינים בקדמות ספּר הזוהר יענו ויאמרו: „על זה גופא אנו דנין אם ראך גמרא דסוטה בתחילה“? ודוק מינה איפכא: שהמחבר ספּר הזוהר קדמון הוא לכל דבר הייית השׁי״ס, כי הנה ראו שהביא לנו דברים מתנגדים להגמרא! „קטיגור ויהפך להם לסניגור“. . . אבל ידעתי גם ידעתי, קורא יקר, כי ברוב עצמת האותות נגד קדמות ספּר הזוהר אין פלא כי כבר נתאמת (מרגילות) בלב המבקר הנפלא הזה „כי המחבר ספּר הזוהר ראה גמרא דסוטה בתחילה“ וכחשו בפניו יענה שהעלימה בסופה.

והנה פה מקום אתי להודיע להקוראים את „פתשגן כּתב תּשובה“ זאת, כי בגוף התשובה (אשר כוננתיה לאיש מצויין עוסק בגפ״ת ביתר עז) כבר ערוכים ומפורשים הדברים האלה באר הטב על אפניהם — וגם בלולים יעלו שם מ״מ בהוית השׁי״ס למשרא קטרין וליישר הדורין — ובמקומות ההם (צד 7, 18) אשר פרשתי המושגה על פי דרכי, נתיי ידי ג״כ לעשות לי סמוכים ומחזיקים משיקול ומרי השׁי״ס להסר כמה קושי ושאלות מחכברים, נושאי כלי הרמזים, ולהבר הבנת ר׳ טוב עלם — אשר עופלה בעיני הרב בעל ב״ש — וכהנה רבות עמי. . . אבל לעת כזאת אשר נתנה „הפתשגן“ בדפוס (ורואה אנכי את פני הדור והנה איננו אליהם כתמול שלשום) קבוצתי ממנה את אוכרתה, כל מ״מ בגפ״ת (וככה כמה הערות נגד מחברים אשר הם חיים עודנה „ועט ברזל להם“ הסירותי — מפני דרכי השלום) על פי מאמרם ז״ל; אם ראת דור שאין . . . קמין! ואתה קורא היקר, בין תבין את אשר לפניך!

B709-

Exemplar epistolae responsi,
in qua de
conceptione Aramaica libelli repudii,
ut (apud Judaeos) in usu est,
eique propinquis nonnullis rebus agitur

auctore
Aron Friedmann.

Vindobonae 1886.

Typis: M. Knöpfmayer, II., Ob. Donaustr. 63.

Adresse des Verfassers: II. Taborstrasse 17, Stiego 5, Thüre 40.